

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
к.ю.н., доцент Черних Є.М.

« ____ » _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»
на тему: «Соціально-незахищені категорії громадян як головний об'єкт
допомоги в системі соціального захисту населення»

Студента економіко-правового
факультету
спеціальності 281 Публічне
управління та адміністрування
освітнього ступеня «Магістр»
Шамлі Сергія Савелійовича
Науковий керівник:
Кузьменко Сергій Георгійович
д.н.держ.упр, професор
Рецензент: к.н.держ.упр. доцент
завідувач кафедри маркетингу
Донецького державного університету
управління,
Хороших В.В.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	7
1.1 Поняття, принципи та функції соціального захисту населення: теоретичні підходи щодо визначення.....	7
1.2 Соціальний захист у зарубіжних країнах: сутність та правове регулювання.....	17
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ НАДАННЯ ДОПОМОГИ СОЦІАЛЬНО-НЕЗАХИЩЕНИМ КАТЕГОРІЯМ ГРОМАДЯН	30
2.1 Державна соціальна допомога як форма соціального захисту	30
2.2 Види об'єктів допомоги в системі соціального захисту соціально-незахищених категорій громадян.....	38
2.2.1 Особи похилого віку як об'єкт допомоги в системі соціального захисту.....	38
2.2.2 Особи з інвалідністю як об'єкти допомоги в системі соціального захисту.....	43
2.2.3 Внутрішньо переміщені особи як об'єкти допомоги в системі соціального захисту.....	53
2.2.4 Діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування як об'єкти допомоги в системі соціального захисту.....	61
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ТА НАДАННЯ ДОПОМОГИ СОЦІАЛЬНО-НЕЗАХИЩЕНИМ КАТЕГОРІЯМ ГРОМАДЯН	71
Висновки до розділу 3.....	85
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах сьогодення, з урахуванням глобальних змін у різних сферах державного та суспільного життя, пріоритетним напрямком державної політики є соціальний захист населення.

В умовах розбудови української державності та розвитку ринкових відносин потребують гарантій соціального захисту усі прошарки населення України особливо пільгові категорії громадян. Виникає зростання потреби в ефективному соціальному захисті викликане погіршенням добробуту населення в умовах економічних і соціальних перетворень при переході до ринкового розвитку суспільства, коли значна кількість людей поставлена на межу виживання. Поглиблюється соціальне та майнове розшарування, що призводить до розбалансування можливостей вдоволення основних соціальних потреб населення. Продовжують залишатись низькими рівень та якість життя.

Прагнення України приєднатися до країн та регіонів Європейського Співтовариства стає неможливим, якщо не прийняті відповідні закони, економіка не відповідає встановленим стандартам та певним заходам, відсутні держані та недержані організації, які впливатимуть і сприятимуть підтримці соціальних відносин, соціальної стабільності та створенню умов для підвищення добробуту людей, забезпеченню належного рівень та якості життя населення. Жодна політика щодо будь-якого громадянина неможлива без здійснення соціального захисту. Соціальний захист є важливою частиною соціальної політики, необхідний елемент функцій держави в умовах ринкової економіки. Поглиблення процесу інтеграції у світову економічну спільноту вимагає виконання основних змін, пов'язаних із системою управління держав, що включає соціально-економічну систему, яка базується на ідеї економічної інтеграції, ефективності ринкових сил та соціальному компромісі. Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно

активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу соціально-незахищеним верствам населення; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо.

Отже, є питання що потребують уточнення та подальшого доопрацювання. До актуальних напрямків, які потребують подальшого дослідження, можна віднести питання діяльності суб'єктів які здійснюють соціальний захист щодо головного об'єкта допомоги в системі соціального захисту, як от соціально-незахищені категорії громадян, що є особливо актуальним у розвитку системи ринкових відносин та наближення нашої держави до соціальних стандартів Європейського Співтовариства.

Ступінь наукової розробки теми. Питанням дослідження окремих аспектів соціального захисту, надання соціальної допомоги, присвячені наукові праці наступних вчених, таких як В.С. Андрєєва, Л.Б. Баранник, Н.П. Борецька, В.В. Жернакова М.Л. Захарова, С.Г. Кузьменко, І.М. Сироти, Л.М. Тимченко, Е.Г. Тучкова, В.С. Тарасенко та інші. Але є питання які потребують систематизації та доопрацювання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із здійсненням соціального захисту та наданням допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян.

Предмет дослідження – соціально-незахищені категорії громадян як головний об'єкт допомоги в системі соціального захисту населення.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у поглибленні наукових знань та комплексному дослідженні соціально-незахищених категорій громадян як головного об'єкту допомоги в системі соціального захисту населення.

Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання:

- Визначити поняття, принципи та функції соціального захисту;
- Висвітлити зарубіжний досвід здійснення соціального захисту;

- Розглянути державну соціальну допомогу як форму соціального захисту;
- Охарактеризувати види об'єктів допомоги в системі соціального захисту соціально-незахищених категорій громадян: осіб похилого віку; осіб з інвалідністю; внутрішньо переміщених осіб; дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;
- Розглянути питання вдосконалення державної соціальної політики в сфері надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян;

Методи наукового дослідження. Теоретичну основу роботи становить діалектичний метод пізнання, який забезпечив встановлення теоретико-правової основи соціального захисту та соціальної допомоги в Україні та світі. За допомогою методу системно-структурного аналізу було досліджено організаційно-правовий механізм надання допомоги соціально-незахищеним категоріям населення. Системний аналіз дозволив встановити ознаки, принципи та функції соціального захисту населення, надання соціальної допомоги; інституційний підхід дозволив з'ясувати методологію та організацію наукових досліджень соціальної допомоги системи соціального захисту населення; формально-юридичний метод дозволив порівняти особливості соціального захисту населення в зарубіжних країнах. Системно-функціональний метод застосовувався для визначення практичних проблем надання державної соціальної допомоги різним категоріям соціально-незахищених громадян.

Наукова новизна отриманих результатів. В ході дослідження, за допомогою методу системно-структурного аналізу, були розглянуті та визначені основні аспекти соціального захисту та надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян; суть яких полягає, по-перше, у вдосконаленні визначення поняття соціального захисту, принципів та функцій; по-друге, у особливостях соціального захисту та порядку надання допомоги окремим соціально-незахищеним категоріям громадян; і по-третє, у

вдосконаленні державної соціальної політики в сфері надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян.

Під час написання роботи здійснено аналіз сучасних уявлень, поглядів та позицій про соціальний захист та допомогу соціально-незахищеним категоріям населення як в Україні так і в зарубіжних країнах. На основі вищевказаного визначено головні аспекти, вимоги та порядок надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян. Проведено аналіз державної соціальної політики щодо вдосконалення соціального захисту соціально - незахищених категорій громадян як головного об'єкта допомоги, серед яких: люди похилого віку, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані у науково-дослідній сфері – положення та висновки кваліфікаційної роботи можуть бути основою для подальшої розробки організаційно-правового механізму надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян, а також у навчальному процесі при розробці спецкурсу «Правове регулювання соціального захисту та надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян»; вивченні курсу «Право соціального захисту» та інших курсів і спеціальних курсів у навчальному процесі юридичних навчальних закладів та закладів державного управління.

Апробація дослідження. Основні положення, результати дослідження, висновки і рекомендації були представлені в рамках проведення круглого столу «Місцеве самоврядування в Україні та світі» (Маріупольський державний університет, 07 грудня 2020 р.).

Структура дослідження визначена метою і завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають 6 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (84 найменування). Обсяг основної частини роботи становить 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

1.1 Поняття, принципи та функції соціального захисту: теоретичні підходи щодо визначення

Соціальний захист є необхідним елементом функціонування всіх розвинених держав. Довгий час в Україні та світі бурхливо обговорюються питання щодо сутності, стандартів і механізмів досягнення високого рівня соціального захисту населення. Окремі аспекти соціального захисту. Встановлено, що соціальний захист є необхідним аспектом цього питання викликають дискусії у науковому середовищі, оскільки є вкрай актуальними для всіх країн світу [1].

Дослідженню проблем соціального захисту населення як однієї з комплексних систем розвинутої ринкової економіки належить важливе місце у працях багатьох учених і практиків країн світу, в діяльності Міжнародної організації праці, Європейського Союзу, Ради Європи, міжнародних фінансових організацій. Загальнотеоретичні основи формування й розвитку соціальної держави і системи соціального захисту населення закладено у дослідженнях класиків економічної науки – А. Сміта, Дж. Б'юкенена. Дж. Кейнса, Ф. Хайєка, М. Фрідмена. Проблема державного контролю за системою соціального захисту населення знайшла своє відображення у працях послідовників неокласичного напрямку А. Маршалла, А. Пігу. Модель соціального маневрування доходами населення й активного втручання держави у процесі регулювання соціального захисту розкрита в дослідженнях Дж. Кейнса. Окремі положення теорії добробуту представлені теорією економічної оптимальності В. Парето. Співвідношення соціальної справедливості та категорій рівності й свободи досліджувались М. Фрідменом і Дж. Роулзом. Становлення й розвиток соціального ринкового господарства,

основою існування якого було положення про необхідність урівноваження урядом вимог економічної свободи, ефективності й зростання, з одного боку, і потреби в соціальній справедливості під час розподілу доходів, з іншого, розглядали у своїх працях німецькі вчені А. Мюллер-Армак, В. Ойкен, Л. Ерхард. Питання соціального захисту отримали ґрунтовну розробку в працях таких відомих економістів, як У. Беверідж, Г. Аарон, Г. Еспінг-Андерсен, А. Аткинсон, П. Пірсон, Дж. Стіглиц, В. Шмаль, М.Г. Шмідт та ін. Нині увага багатьох зарубіжних спеціалістів у сфері соціального захисту зосереджена на пошуку нових шляхів для досягнення оптимального співвідношення між економічними й соціальними складовими суспільного розвитку, що дозволили б запобігти конфліктам між пріоритетами економічного розвитку та принципами соціальної справедливості. Поняття соціальний захист не є новим. Категорія «захист» має універсальне значення. Відомі тлумачні видання пояснюють зміст цього слова як «заступництво», «охорона», «підтримка», «убезпечення», «запобігання», «попередження» та деякі інші. У радянському суспільствознавстві термін «захист» тривалий час використовувався як правова категорія і лише на початку ринкових перетворень увійшов в економічну літературу [2].

З кінця XVIII ст. в у європейських країнах починається формуватися становлення системи допомоги, водночас формується правова база, управління, яке включає певні територіальні складові та відбувається часткове державне фінансування соціальної допомоги. При цьому держава покладає виконання окремих соціальних функцій на інші структурні складові, серед яких: особиста і суспільна добродійність, благодійні організації, корпоративне соціальне страхування, місцева влада, церква. Розглядаються дві особливості цього періоду розвитку, що містить появу соціальних функцій, а також спрямованість соціальної політики на всіх членів суспільства. Крім того вони взаємозалежні, базуються на необхідності консолідації суспільства, для якого характерним є стрімке антагоністичне розшарування. Відзначимо, що наявність суспільної добродійності, що обумовлена існуванням теорії

суспільного договору чи контракту, з яких витікає принцип солідарності, згідно якого існують зобов'язання суспільства стосовно своїх членів не є підґрунтям виникнення в державі соціальних функцій.

Уперше спроби щодо визначення соціального захисту характерні для Німеччині XIX ст., проявом чого було виділення коштів на різноманітні соціальні програми. На цьому етапі почався перехід соціальних функцій суспільства до держави. Поняття «соціальний захист» було вперше використано у соціальному законодавстві США в 1935 р. В Законі прописано було новий період для держави, що обумовлювався вводом інституту обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності й безробіття. Вже потім термін став широко застосовуватися в багатьох країнах світу, сутність проблеми якого була в організації національних систем допомоги непрацездатним і громадянам похилого віку. Для соціального захисту характерно наступні риси:

- це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів;

- соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства.

- кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування [3, с. 6].

У 50-х роках XX ст. у багатьох країнах світу відбулися глобальні зміни в національній соціальній політиці, які викликали необхідність систематизації та координації різнопланових складників й інститутів соціальної сфери з позиції характеристики її захисних функцій.

У словнику юридичних термінів «соціальний захист» визначається як матеріальний продукт, який поширюється для задоволення важливих особистих потреб громадян, у разі появи соціальних ризиків (інвалідність, безробіття, втрата працездатності, бідність) за рахунок спеціальних фондів та

бюджетів різних рівнів, за обставин та умов, передбачених законодавством. В Україні система соціального захисту включає пенсії, виплати працівникам у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; пов'язану з вагітністю, пологами тощо. Також виплати самотнім матерям, малозабезпечені сім'ям, у яких є діти, утримання будинків престарілих, обслуговування та забезпечення протезування для людей похилого віку та осіб з інвалідністю; професійне навчання та працевлаштування; пільги для інвалідів та багатодітних матерів тощо [4, с. 525].

Отже, соціальний захист населення – це система заходів правового, соціально-економічного та організаційного характеру, що гарантується і реалізується державою для забезпечення гідного життя, тобто матеріальної забезпеченості на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства і вільного розвитку людини.

Система соціального захисту в широкому сенсі – це система правових, соціально-економічних і політичних гарантій, що представляють умови для забезпечення засобів існування:

1. Працездатним громадянам – за рахунок особистого трудового вкладу, економічної самостійності і підприємництва;
2. Соціально вразливим верствам – за рахунок держави, але не нижче встановленого законом прожиткового мінімуму.

Соціальний захист являє собою, з одного боку, функціональну систему, тобто систему напрямків, за якими він здійснюється, а, з іншого - інституціональну, тобто систему інститутів, його забезпечують (державна, профспілки та інші громадські організації).

Соціальний захист повинен охоплювати наступні напрямки:

1. забезпечення членам суспільства прожиткового мінімуму і надання матеріальної допомоги тим, кому в силу об'єктивних причин вона необхідна, захист від факторів, що знижують життєвий рівень;

2. створення умов, що дозволяють громадянам безперешкодно заробляти собі кошти для життя будь-якими способами, що не суперечать закону;
3. забезпечення сприятливих умов праці для найманих працівників, захист їх від негативних впливів індустріального виробництва;
4. забезпечення екологічної безпеки членів суспільства;
5. захист громадян від злочинних посягань;
6. захист цивільних і політичних прав і свобод, що відповідають принципам правової, демократичної держави;
7. створення умов, що виключають збройні соціальні і міжнаціональні конфлікти;
8. захист від політичного переслідування та адміністративного свавілля;
9. забезпечення свободи духовного життя, захист від ідеологічного тиску;
10. створення сприятливого психологічного клімату в суспільстві в цілому, в окремих осередках і структурних утвореннях, захист від психологічного пресингу;
11. забезпечення максимально можливої стабільності суспільного життя.

Соціальний захист населення є важливою складовою соціальної політики будь-якої держави. Вперше поняття «соціальний захист» отримало офіційне закріплення за кордоном – спочатку в законі про соціальний захист, прийнятому в рамках політики нового курсу Ф.Д. Рузвельта в 1935 р., а пізніше, в 1940-х роках, в документах Міжнародної організації праці [5]. У 1952 році МОП прийнята Конвенція № 102, що містить цілу концепцію соціального захисту. Вона проголошує право всіх членів суспільства на соціальну допомогу, незалежно від трудового стажу і розміру виплачених страхових внесків. У даній Конвенції також виділяється дев'ять напрямків, за якими повинна бути надана дана допомога: медичне обслуговування, допомога на випадок хвороби, допомога по безробіттю, пенсії по старості,

пенсії по виробничому травматизму, допомога у зв'язку з народженням дитини, допомога багатодітним сім'ям, допомога по інвалідності, виплати у зв'язку з втратою годувальника. У Конвенції зафіксовано базовий принцип рівноправності при наданні соціальної допомоги - всі держави, що ратифікували Конвенцію, приймають на себе зобов'язання надавати на своїй території громадянам будь-якої іншої держави-члена МОП, а також біженцям і особам без громадянства однакові зі своїми громадянами права, що стосуються встановлених Конвенцією видів соціального забезпечення. Країнам, які не досягли необхідного рівня розвитку економіки і системи медичного обслуговування населення, надається можливість ратифікувати Конвенцію, на початковому етапі тимчасово виключивши деякі аспекти, за умови обґрунтуванні причин такого виключення в щорічних доповідях, що надаються в МОП [6]. Надалі концепція МОП знайшла своє відображення в документах Європейського союзу: в Європейському кодексі соціального забезпечення (1968 р.), Хартії основних соціальних прав трудящих, Зеленої (1992 р.) і Білої (1994 р.) книгах про європейську соціальну політику та ін.

У вітчизняній економічній літературі поняття соціального захисту з'явилося з початком переходу від планової економіки до ринкових відносин, проте до теперішнього часу воно не отримало остаточного визначення. Це обумовлено як відносно короткою історією існування даної категорії, так і складністю економічних і соціальних процесів, які відбуваються в нашій країні. Внаслідок цього різними авторами зміст даного поняття трактувався, як правило, в залежності від суб'єктивного розуміння соціально-економічних явищ і інститутів, які повинні бути охоплені даною категорією, і на цей момент сформувалося значна кількість підходів до його визначення. Так, одні автори розглядають соціальний захист як діяльність держави щодо забезпечення розвитку особистості, а також підтримку малозабезпечених груп населення [7]. Інші - як систему гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших прав людини на гідний рівень життя [8]. Деякі дослідники взагалі ігнорують

поняття соціального захисту, залишаючись в рамках традиційних категорій «соціального забезпечення» і «соціального страхування» [9].

Як економічна категорія соціальний захист являє собою систему розподільних відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються і використовуються громадські фонди грошових коштів матеріального забезпечення і обслуговування громадян; це турбота держави про людину, яка втратила повністю або частково здатність працювати; діяльність держави по втіленню в життя цілей і пріоритетних завдань соціальної політики, щодо реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій, що забезпечують кожному члену суспільства дотримання соціальних прав, в тому числі, на гідний рівень життя. Однак, з метою виявлення значущості даної сфери безпосередньо для громадян, видається більш доцільним зосередитися на виявленні сутності категорії «соціальний захист» саме у вузькому сенсі.

Останнім часом автори все частіше розглядають соціальний захист як захист різних груп населення від потенційних соціальних ризиків. Так, на думку В.В. Антропова, «під системою соціального захисту слід розуміти сукупність інститутів і заходів, спрямованих на захист індивідів і соціальних груп від соціальних ризиків, які можуть призвести до повної або часткової втрати економічної самостійності та соціального благополуччя» [10]; на думку А.Н. Аверіна, соціальний захист «являє собою систему заходів щодо дотримання соціальних прав та соціальних гарантій, створення умов, необхідних для нормальної життєдіяльності людей, зменшення негативного впливу факторів, що знижують їх якість життя» [11]. Т.К. Миронова пропонує розглядати соціальний захист, як «діяльність державних і недержавних органів та організацій щодо здійснення заходів економічного, правового, організаційного характеру, які спрямовані на попередження або пом'якшення негативних наслідків для людини і її сім'ї при настанні певних соціально значимих обставин (в тому числі соціальних ризиків), а також на збереження прийняттого рівня їх матеріального і соціального благополуччя» [12].

У сучасній вітчизняній науковій літературі існують різні тлумачення поняття «соціальний захист населення». На початку становлення незалежності України більшість науковців розглядала його як сукупність різних видів допомоги і пільг найбільш уразливим категоріям населення (пенсіонерам, інвалідам, багатодітним сім'ям), що характеризує систему соціального захисту лише кількісно, але не відображає її істинного призначення. Деякі автори розглядають соціальний захист як важливу складову соціальної політики. Згідно норм чинного законодавства поняття «соціальний захист» означає елемент соціальної політики держави, спрямований на забезпечення прав і гарантій громадян щодо підтримки їх життя на нормальному рівні для життєдіяльності людини [13].

Н.М. Внукова і Н.В. Кузьмінчук стверджують, що соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня. Соціальний захист розглядається також як комплекс правових, економічних та соціальних гарантій, що забезпечують кожному працівникові на безпечну працю, економічний захист і підтримку працівників та їхніх сімей у разі тимчасової втрати працездатності, медичну, соціальну і професійну реабілітацію. Так, відомий український учений Н.П. Борецька розглядає соціальний захист як систему соціальних та економічних прав і гарантій, що закріплюються державою і реалізуються її соціальною політикою на основі рівня, достатнього для відтворення й розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини [14].

Під соціальним ризиком розуміється передбачуване ймовірне подія в житті людини, настання якої призводить до постійної або тимчасової втрати здатності до праці. До основних видів соціальних ризиків відносяться: хвороба, тимчасова непрацездатність, отримання під час трудового процесу, професійне захворювання, материнство, інвалідність, настання старості, втрата годувальника, визнання безробітним, смерть застрахованої особи або непрацездатних членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні тощо.

Даний підхід найбільш повно відображає категорію «соціальний захист» стосовно до сучасних реалій. Саме існування соціальних ризиків, які являють собою негативний вплив навколишнього середовища, обумовлює нагальну потребу розробки, здійснення і вдосконалення заходів соціального захисту населення.

Узагальнюючи все вищесказане, представляється можливим зробити висновок, що сенс соціального захисту полягає в зменшенні негативного впливу факторів, що знижують якість життя населення, пом'якшенні негативних наслідків, обумовлених настанням соціальних ризиків, а система соціального захисту представляє собою сукупність інститутів і заходів, спрямованих на реалізацію даних напрямків.

Соціальний захист населення виконує певні функції. Фундаментально їх можна об'єднати в наступні чотири основних функціональні категорії: превентивна, економічна, реабілітаційна та інституційна. Превентивна функція соціального захисту полягає в проведенні організаційно-технічних і медичних заходів, які дозволяють захистити здоров'я і працездатність людини. Економічна функція пов'язана з відшкодуванням людині втраченого доходу, коли втрата обумовлена настанням таких соціальних ризиків, як тимчасова або постійна втрата працездатності та здоров'я, а також компенсацією додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням та інвалідністю. Реабілітаційна функція передбачає медичну, професійну та соціальну реабілітацію людини, здійснювану з метою відновлення втраченого здоров'я і працездатності, а також сприяння адаптації соціально вразливих груп населення до умов ринкової економіки. Інституційна функція означає підтримку інститутів і забезпечує функціонування механізмів соціального захисту населення.

Поряд з основними функціональними напрямками, інституційну базу соціального захисту населення складають певні принципи, основними з яких є:

- принцип мультисуб'єктності – як суб'єкти соціального захисту виступають суспільство, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадські об'єднання та організації, професійні асоціації, підприємства, установи, роботодавці;

- принцип солідарності суб'єктів соціального захисту, обумовлений розподілом ресурсів між суб'єктами для його здійснення;

- принцип загальності заходів в системі соціального захисту, так як вони поширюються на всіх членів суспільства і громадян держави і припускають забезпечення умов для доступу людини до трудової діяльності, освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури, спорту, туризму, санаторно-курортної сфери, житлово-комунального і іншим об'єктам соціальної інфраструктури та видам соціальних послуг;

- принцип безперервності – соціальний захист повинен здійснюватися протягом всього життя людини;

- принцип диференційованості (адресності), що означає специфічну спрямованість заходів соціального захисту в залежності від рівня економічної самостійності людини, ступеня його працездатності, рівня доходу та інших факторів.

Слід зазначити, що реалізація саме всіх чотирьох позначених функцій і дотримання перерахованих вище принципів забезпечує комплексність заходів, яка є основою побудови ефективної системи соціального захисту населення в державі. Причому, незважаючи на те, що розробка і посилення економічних і реабілітаційних заходів має величезне значення в поточних умовах, необхідно приділяти не меншу увагу заходам запобігання можливостей появи соціальних ризиків, так як саме результативність останніх є гарантією добробуту населення, зростання рівня і якості життя громадян, а також, згодом, і зниження витрат держави в даній сфері.

1.2 Соціальний захист у зарубіжних країнах: сутність та правове регулювання

Метою європейської соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян в активному і здоровому суспільстві. Політика спрямована на допомогу мільйонам громадян Європейського союзу, включаючи безробітних, людей похилого віку, людей з обмеженими фізичними можливостями, людей, що страждають від соціальної і расової дискримінації. Завдяки європейській соціальній моделі люди не залишені один на один з ринком, навпаки, вони мають доступ до однієї з найсильніших систем соціального захисту в світі [15]. Одне з базових положень, що лежать в основі такого підходу, говорить, що сильна конкуренція між компаніями необхідна для забезпечення продуктивності і зростання економіки, сильна соціальна солідарність між людьми необхідна для побудови стабільного і відповідального суспільства.

Завдання соціальної політики спочатку були поставлені ще в Римському договорі. Зокрема, вказувалося на необхідність гармонізації умов життя і праці, поліпшення можливостей зайнятості, підвищення рівня життя. З цією метою би створений Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Однак, як визнають в Євросоюзі, на практиці реальна робота в соціальній сфері почалася лише в середині 1970-х рр., Після Паризької конференції 1972 р., яка поставила мету активізувати діяльність в соціальній сфері, бо це одна з найважливіших складових економічного і валютного союзу. В кінці 1980-х рр. в Європейському союзі стали поєднувати регулювання з метою підвищення транскордонної мобільності робітників з аналізом і поширенням інформації про зміст національних курсів в області боротьби з безробіттям. У 1992 р, в період обговорення проекту Маастрихтського договору, Данією знову – і знову безуспішно – було піднято питання про просування співробітництва держав-членів у цій сфері. Протягом 1990-х рр. велика частина європейських законів у соціальній сфері ґрунтувалася на Угоді про соціальну політику, яка

додається до протоколу Маастрихтського договору, і на Соціальної хартії 1989 року, яка не носила характеру юридично зобов'язуючого документа. Однак британський уряд того часу не підписувала жодної Угоди або Хартії. Наданий Великобританії виняток (opt-out) обмежував можливість прийняття європейського законодавства в соціальній сфері, так як соціальні зобов'язання і витрати, покладені на фірми тих країн, які підпорядковувалися європейським законам, породжували конкурентну перевагу для британських фірм, які теж користувалися необмеженим доступом на європейський ринок.

Відновити єдність в «соціальному вимірі» інтеграції вдалося в грудні 1997 р., коли лейбористський уряд, змінивши консерваторів в Великобританії, схвалив Амстердамський договір, який інкорпорував Маастрихтський соціальний протокол. Стаття 136 Амстердамського договору, який набув чинності в травні 1999 року, підтверджує, що соціальна політика – це відтепер сфера спільної турботи Європейського співтовариства і держав-членів. Договірні основи і процедури прийняття рішень, що діють стосовно європейського законодавства в соціальній сфері, прописані в ст. 137, 139, 141. Амстердамський договір злегка модифікував сфери застосування кваліфікованої більшості, одностайності, а також ті, які як і раніше не входять в компетенцію співтовариства. До них належать питання оплати праці, права на асоціацію, страйк і локаут (звільнення працівників з ініціативи роботодавця у зв'язку з участю в колективному трудовому спорі або в страйку). Відсутність договірних підстав для втручання інтеграційних інститутів у вирішення питань оплати праці, мабуть, дало знати про себе з тією навмисною обережністю, з якою Євросоюз повівся в ході протистояння профспілок Швеції використанню в країні праці низькооплачуваних робітників з країн-новачків. Профспілкова кампанія була розпочата в 2004 році з приводу того, що тендер на будівництво школи поблизу Стокгольма виграла латвійська компанія L & P Baltic Bygg AB, яка грубо занижила і спотворила прийняті в Швеції рівень заробітної плати і стандарти умов праці. Шведи жорстко і цілком резонно виступили проти практики демпінгових заробітків для

іноземних працівників на своїй території, вимагаючи, щоб латвійська компанія платила робітникам відповідно зі шведськими стандартами. Компанія ж стала наполягати на тому, що мова йде про порушення шведами ринкового принципу свободи переміщення трудящих і перешкоджання здоровій конкуренції, апелюючи до підтримки Європейської комісії. Як впливає із заяви голови Єврокомісії Ж.М. Дурау-Баррозу з даного приводу, Брюссель, всупереч латиським закликам, не побачив причин, щоб покарати Стокгольм за нібито «неринкову» поведінку.

З Амстердамського договору почалася також реформа структурних фондів з огляду на майбутнє розширення. У зв'язку з цим «Порядок 2000» передбачав, що розширення будуть фінансуватися в масштабі вже сформованої політики згуртування за рахунок внутрішньої реформи бюджету, без залучення додаткових коштів. Але Іспанія, Греція і Португалія наполягли на тому, щоб фінансові інструменти політики згуртування залишалися відкритими і для країн зони євро. Крім того, в Ніщцькому договорі 2001 року Іспанії вдалося домогтися збереження принципу одноголосності при вирішенні питання про розподіл таких коштів на період до 2007 року.

Тим часом, у зв'язку зі зростанням безробіття, який в ряді країн Європейського союзу не вдається зупинити й досі, рішення проблем зайнятості поступово висунулося на місце основного пріоритету в соціальній політиці Євросоюзу.

Важливу роль при проведенні загальної соціальної політики Євросоюзу грають кілька документів, присвячені соціальним правам особи:

- Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р.;
  - Європейська соціальна хартія, підписана під егідою Ради Європи в 1961 р і переглянута в 1996 р .;
  - Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих 1989 р.
- Соціальна політика, будучи однією з найважливіших складових внутрішньої політики будь-якої країни, регулює соціально-економічні відносини і знаходиться у віданні уряду кожної окремої держави. В останні десятиліття

все більшої актуальності набуває завдання по формуванню єдиної соціальної політики Європейського союзу. До теперішнього часу соціальній політиці в процесі європейської інтеграції надавалося другорядне значення в порівнянні з дослідженнями політичних і економічних її аспектів. Вже із запровадженням Хартії соціальних прав трудящих, яка закріпила мінімальні стандарти соціального забезпечення і стала своєрідним прологом для створення єдиної стратегії в цій галузі, намітилися труднощі, пов'язані з формуванням єдиної соціальної стратегії, вони обумовлені, в першу чергу, різними рівнями економічного і політичного розвитку, а також особливостями менталітету країн-членів Євросоюзу. Деякі вимоги Хартії для окремих країн представлялися надзвичайно складними. Наступним вагомим внеском у формування основ єдиної соціальної політики Європейського союзу стало підписання Маастрихтського договору [16]. Формування єдиного ринку Євросоюзу і зони євро сприяло зменшенню відмінностей між національними моделями учасників цих об'єднань. Під впливом цих факторів моделі видозмінюються, набувають невластивих їм рис. І все ж, незважаючи на схожість процесів, що відбуваються в розвинених країнах, специфіка регіональних і національних моделей зберігається. На сьогоднішній день можна говорити про чотири оформлені моделі (або режими): нордична, англосаксонська, континентальна і південно-європейська - а також про велику групу країн з соціалістичним минулим, де соціальна держава перебуває на стадії концептуального та інституційного оформлення. Між ними простежуються серйозні відмінності в таких площинах, як регулювання ринку праці, структура фінансування соціальних витрат, державна політика підтримки сімей, масштаби інвестицій в людський капітал, залученість бізнесу і «третього сектора» в реалізацію соціальних програм [17]. У зв'язку з розвитком інтеграційних процесів, зростанням конкуренції між країнами за інвестиції та ринки збуту вже з кінця минулого століття все очевидніше стає необхідність зміни підходів до соціальної політики і розвитку нової соціальної стратегії, яка відповідає запитам сучасності.

Вплив інтеграції можна розглядати як передумову формування єдиної соціальної політики Євросоюзу. Наприклад, для функціонування єдиного ринку товарів необхідні рівні права споживачів, тобто постає питання про розробку загальних мінімальних стандартів і правил, які гарантують ці права і діють на території всіх держав - членів Євросоюзу [18]. Противниками формування єдиних стандартів соціальної політики були більш розвинені країни, уряди яких побоювалися, що встановлення більш низьких стандартів може негативно вплинути на їх національні стандарти. Європейський союз є об'єднанням доволі розвинених країн, тому в міру його розширення виникає проблема соціальної адаптації нових його членів з менш розвинутою економікою. Вирішення цього питання полягає в самій суті механізму соціального захисту, який забезпечує уніфікацію якості життя і за характером свого впливу на економіку грає роль стабілізатора і стимулятора економічного розвитку. Більш високі соціальні стандарти дозволяють слабким учасникам підвищити свій рівень добробуту не тільки за рахунок розвитку власної економіки і розширення ринків. Основою вирішення нагальних соціальних проблем і успішного введення єдиних стандартів є ідея гармонізації національних систем і поступового вирівнювання структур соціальної політики та добробуту суспільства країн - членів Євросоюзу за рахунок формування особистої відповідальності громадян щодо якості власного життя; грамотних реформ з боку урядів, в першу чергу на ринку праці і в системі соціального забезпечення. Розвиток прогресивної і ефективної для всіх країн Європи моделі соціальної політики стане наступним етапом на шляху поглиблення інтеграції між країнами, а також адаптації окремих держав в єдиному союзі. При вирішенні цього завдання необхідно (особливо для колишніх соціалістичних країн) вирішити питання про роль держави і про співвідношення особистої та державної відповідальності за зміни в соціальному становищі населення в цілому і всіх складових його груп. Одним з важливих наслідків європейської інтеграції стало поступове вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку [19].

Проте в структурах економіки і суспільства країн Євросоюзу все ще містяться істотні відмінності, які час від часу породжують колізії і конфлікти в об'єднанні і таким чином гальмують доцентрові тенденції в регіоні. Значні відмінності в режимах регулювання ринків праці і соціального забезпечення обмежують процес формування єдиного соціального простору - територіальної спільності, де відповідно до норм і права Європейського союзу проводиться його соціальна політика. Разом з тим у Євросоюзу є свій соціальний вимір, який включає діяльність структурних фондів, перш за все Європейського соціального фонду, проведення соціально орієнтованої загальної політики, вдосконалення законодавства, що регулює зайнятість і умови праці. Все більшого значення набуває дотримання загальних для Євросоюзу принципів рівності і недискримінації. На наш погляд, в останні десятиліття все більшої актуальності набуває завдання формування єдиної соціальної політики Європейського союзу. У зв'язку з розвитком інтеграційних процесів, зростанням конкуренції між країнами за інвестиції та ринки збуту вже з кінця минулого століття все очевидніше стає необхідність зміни підходів до соціальної політики і розвитку нової соціальної стратегії, яка відповідає запитам сучасності. Крім процесів глобалізації, з кінця минулого століття багато держав об'єднаної Європи в більшій чи меншій мірі переживали кризові соціально-економічні явища, які розвивалися взаємопов'язано: масове безробіття, інфляція, старіння населення. Деякі держави і зараз продовжують перебувати на шляху реформ. Одним з виходів з ситуації, що склалася стають соціальні реформи і розробка єдиної стратегії соціальної політики, яку доцільно почати зі створення єдиних стандартів соціальної політики для країн Євросоюзу. У зв'язку з розширенням останнього, зростаючої інтеграцією і старінням населення доцільно виділити три головних орієнтира реформ: а) реформа ринку праці і скорочення безробіття шляхом реалізації стратегії зайнятості, спрямованої на подовження «трудового життя», введення навчання в ході трудової діяльності; б) реформування системи страхування, в першу чергу обов'язкового пенсійного

страхування; в) заохочення соціальної інтеграції та розвиток імміграційної політики.

У країнах Європи поняття соціального захисту населення виникло в кінці XIX в. і було основним атрибутом соціальної політики держави протягом усього XX ст., позначаючи при цьому позицію держави щодо надання громадянам соціальних гарантій і підтримку певного рівня добробуту населення.

В даний час законодавство країн Європейського союзу гарантує кожному громадянину право на соціальний захист і соціальні виплати [20]. Однак, під час міграції населення по території країн Європейського союзу виникає проблема соціальних виплат, рішення якої представлено в ст. 42 договору про ЄС окремих країн і надання виплат особам, які є резидентами на території країн-членів ЄС [21]

В інших нормативних актах Співтовариства, зокрема в Регламенті 1408/71, зазначено, що метою створення європейського законодавства щодо соціального захисту є не гармонізація законодавства країн-членів зони євро, а координація порядку забезпечення особам соціального захисту [22]. Зазначено, що важливим є те, щоб внески до фондів соціального страхування, вчинені особою в одній з країн - членів ЄС, давали їй право на соціальний захист в кожній із країн – членів ЄС.

Необхідно усунути можливі територіальні обмеження при використанні різних схем соціального захисту. Важливою гарантією є принцип верховенства права ЄС над законодавством окремої країни - члена ЄС, на які в свою чергу покладається обов'язок покращувати власні правила в сфері соціального захисту до стандартів ЄС.

Зокрема, регламент 1408/71 в ЄС є комплексним актом, що визначає поняття особистості в сфері соціального захисту, а також суть виплат і принципи, на яких базується соціальний захист.

Поширюється дія акту на найманих працівників, самозайнятих осіб, членів сім'ї та одного з подружжя, який пережив іншого. Умовою поширення

дії є наявність громадянства країни - члена ЄС, при цьому один з подружжя вважається громадянином країни - члена ЄС незалежно від національності іншого. В рамках Європейського союзу нормативними актами врегульовано всі питання щодо соціального захисту мігрантів та їхніх родин, проте залишається невирішеною проблема з громадянами, які не можуть платити страхові внески. Не має правового регулювання положення громадян з країн «третього світу», які легально проживають в країнах-членах ЄС та осіб, які не входять до члени сім'ї трудящих-мігрантів, які є громадянами країни-члена ЄС.

Отже, основними принципами права ЄС і країн-членів ЄС, щодо соціального захисту громадян є:

- Принцип недопущення дискримінації за національною ознакою, а також здійснення соціальних виплат незалежно від місця проживання. Згідно цим принципом для призначення соціальних виплат використовується законодавство однієї або декількох країн - членів ЄС. Особа не може позбавлятися від соціальних виплат на підставі того, що вона не є громадянином країни, за законодавством якої має право на виплати. Але цей принцип поширюється не на всі види соціальних виплат;

- Принцип неприпустимість надання особі однакових виплат у різних країнах-членах ЄС. Цей принцип призначений не допускати зловживань з боку осіб, які отримують соціальні виплати, і недопущення отримання однакових виплат у різних країнах. Під однаковими виплатами слід розуміти ті, які мають спільну мету, об'єкт і підставу виплати. Інші критерії визначення є формальними, і тому вони не грають визначальної ролі. Якщо працівник підлягав соціальному страхуванню в декількох країнах - членах ЄС, то, по суті, він може отримувати виплати в різних країнах. Таке право обмежується названим принципом, який деталізується і реалізується в країнах - членах ЄС відповідно до їх національного законодавства;

- Принцип прозорості інформації для осіб про розмір виплат. Національне законодавство країн - членів ЄС визначає по-різному розмір

виплат особам, які звернулись за соціальною допомогою, тому дуже важливе значення має інформація про розміри виплат, ознайомившись з якою, особа може вибрати то, що їй вигідніше. Жодного працівника не можна позбавляти права такого вибору. Цей принцип вимагає від країн-членів ЄС вироблення загальної концепції по класифікації виплат та порядку їх надання;

- Принцип взаємозаліку страхових періодів. Цей принцип поширюється на виплати, пов'язані з допомогою у зв'язку з материнством, сімейні виплати, по тимчасовій непрацездатності, у зв'язку з інвалідністю, на поховання та пенсії за віком. Відповідні органи країни-члена ЄС, відповідно до законодавства якої особа бажає отримувати соціальні виплати, враховують період страхування, зайнятості або проживання на території іншої країни-члена ЄС. При цьому діє правило, згідно з яким вважається, що особа працювала на території цієї країни і платило внески по її законодавству;

- Принцип недопущення погіршення становища. Це принцип гарантує стабільність положення осіб, які отримують соціальну допомогу; не допускається погіршення їхнього економічного становища (зниження рівня виплат, звуження категорій осіб, мають право на такі виплати і т.д.) в зв'язку з введенням єдиних правил в ЄС.

Особи можуть вибрати більш вигідні умови на соціальне страхування, мають право на однаковий вид допомоги в декількох країнах.

Так, в Німеччині досить високий рівень соціальних виплат, і якщо людина отримала право на пенсію у зв'язку з інвалідністю в Німеччині, то після повернення в свою країну він буде отримувати пенсію на рівні виплат у Німеччині, відповідно зі зробленими ним внесками. Цей принцип забезпечує рівність положення осіб трудових мігрантів і осіб, які не скористалися правом вільного пересування по території країн - членів ЄС.

Розглянемо докладніше організацію системи соціального захисту населення на основі механізмів соціального страхування, що реалізуються в Німеччині. Історично склалося, що Німеччина - країна, в якій максимально повно реалізовані принципи консервативної моделі і яка першою і в Європі, і

в світі ввела систему соціального страхування. Основна заслуга в цьому належить Бісмарку, який домогся послідовного прийняття трьох законів, які сформували систему соціального страхування, а саме: Закону про страхування на випадок хвороби осіб промислової праці (1884 р.), Закону про страхування від нещасних випадків на виробництві (1885 р.), Закону про інвалідність і страхування по старості (1891 р.). Численні установи і організації системи соціального захисту часто не пов'язані один з одним. Це є наслідком того, що багато установ створювалися на базі приватних організацій. Соціальне страхування здійснюється окремо в залежності від застрахованого ризику: безробіття, здоров'я, нещасні випадки на виробництві, старість. Кожним видом страхування займається одне (в страхуванні по безробіттю) або кілька установ (у пенсійному страхуванні, страхуванні здоров'я і від нещасних випадків). Всі ці установи в правовому відношенні є незалежними і є самоврядними [23] (Dubinskiy, 2012).

На прикладі системи соціального страхування на випадок хвороби, вагітності та пологах розглянемо фінансовий механізм соціального забезпечення зазначених соціальних ризиків.

Перші закони в області зазначеного виду страхування з'явилися в 1883 році - страхування тимчасової непрацездатності (по хворобі), введений він був в 1884 році. В даний час діють закони, прийняті в 1988 році в області страхування тимчасової непрацездатності, в 1952 році - основи страхування в зв'язку з материнством (у зв'язку з вагітністю та пологами), і в 1994 році - страхування в зв'язку з довгостроковим доглядом за утриманцями.

Система обов'язкового соціального страхування в зв'язку з хворобою і материнством охоплює всіх найманих працівників, які заробляють до € 53 550 на рік; а також окремі категорії, які не є платниками страхових внесків: пенсіонери, студенти, інваліди, учні, і одержувачі допомоги по безробіттю.

Добровільне страхування є для найманих працівників, які заробляють більше € 53 550 на рік, і для осіб, які вибирають з обов'язкового страхування або страхування сім'ї.

Страховання для самозайнятих осіб та працівників державного сектора доступно через приватні медичні страхові компанії. Існують також спеціальні системи корпоративного страхування для шахтарів, художників і фермерів.

Система страхування в зв'язку з довгостроковим доглядом за утриманцями також охоплює всі категорії громадян, які підпадають під системи обов'язкового страхування по хворобі. Особи, які беруть участь в приватних страхових схемах через хворобу, повинні придбати страховий еквівалент для довгострокового догляду. Джерелом коштів для фінансування системи є страхові внески, сплачуються роботодавцем, і застрахованою особою. Розмір внеску становить для застрахованих осіб в середньому 8,2% отриманого місячного заробітку; для пенсіонерів в середньому 8,2% від пенсії. Максимальні річні доходи, які використовуються для розрахунку страхових внесків, становлять 48 600 євро. Для самозайнятих категорій розрахунки страхових внесків не виробляються.

Роботодавець сплачує страхові внески за середньою ставкою 7,3% покритого місячного заробітку, однак передбачені спеціальні умови для заробітку менше € 850. Пенсійні страхові установи також платять 7,3% від пенсії пенсіонера. Максимальні річні доходи, які використовуються для розрахунку внесків € 48,600.

Страхові внески на випадок довготривалого догляду за утриманцем сплачуються з розрахунку: застрахована особа 1,025% від заробітку, роботодавець - 1,025% від виплачених сум заробітної плати. Довгострокові посібники - пенсіонери вносять 2,05% від пенсії. бездітні застраховані особи старше 23 років вносять додаткові внески в розмірі 0,25% заробітку.

Максимальні річні доходи, які використовуються для розрахунку внесків € 48 600. Приватні підприємці теж не входять в систему обов'язкового страхування, відповідно обов'язкові внески не сплачують.

Висновки до розділу 1

Досліджуючи теоретико-правові засади визначення поняття соціального захисту в Україні та світі, можна відзначити достатню кількість підходів щодо визначення вказаного поняття. Соціальний захист є складовою соціальної політики держави, що направлений на забезпечення прав та гарантій громадян щодо підтримки їх життя на нормальному рівні який відповідає життєдіяльності людини. Розглянуті соціальні ризики, які є підставою втрати тимчасової працездатності або здатності до праці взагалі, серед яких виділено: хвороба, тимчасова непрацездатність, отримання під час трудового процесу, професійне захворювання, материнство, інвалідність, настання старості, втрата годувальника, визнання безробітним, смерть застрахованої особи або непрацездатних членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні тощо. Висвітлено основні принципи, до яких відносять: солідарності, мультисуб'єктності, адресності, тощо. Зосереджено увагу на функціях соціального захисту, а саме: превентивна, економічна, реабілітаційна та інституційна.

Поняття соціального захисту в ЄС виникло в кінці XIX ст, і було складовою соціальної політики. Основними принципами права ЄС і країн-членів ЄС, щодо соціального захисту громадян є: принцип недопущення дискримінації за національною ознакою, а також здійснення соціальних виплат незалежно від місця проживання; принцип неприпустимість надання особі однакових виплат у різних країнах-членах ЄС; принцип прозорості інформації для осіб про розмір виплат; принцип взаємозаліку страхових періодів; принцип недопущення погіршення становища. Метою європейської соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян в активному і здоровому суспільстві. Вказано на відсутність правового регулювання соціального захисту громадян з країн «Третього світу», які легально проживають в ЄС.

Завдання соціальної політики спочатку були поставлені ще в Римському договорі. Вплив інтеграції можна розглядати як передумову формування єдиної соціальної політики Євросоюзу. З запровадженням Хартії соціальних прав трудящих, яка закріпила мінімальні стандарти соціального забезпечення і стала своєрідним прологом для створення єдиної стратегії в цій галузі, намітилися труднощі, пов'язані з формуванням єдиної соціальної стратегії, вони обумовлені, в першу чергу, різними рівнями економічного і політичного розвитку, а також особливостями менталітету країн-членів Євросоюзу. Важливу роль при проведенні загальної соціальної політики Євросоюзу грають кілька документів, присвячені соціальним правам особи:

- Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р.;
- Європейська соціальна хартія, підписана під егідою Ради Європи в 1961 р і переглянута в 1996 р.;
- Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих 1989 р.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ НАДАННЯ ДОПОМОГИ СОЦІАЛЬНО-НЕЗАХИЩЕНИМ КАТЕГОРІЯМ ГРОМАДЯН

2.1 Державна соціальна допомога як форма соціального захисту

Історія соціального забезпечення походить від первісного суспільства. Звичайно, на сучасному етапі людського розвитку соціальна допомога не є постійною, вона включає переважно обмін подарунками, сімейні послуги та передачу надлишків продукції керівникам для державних потреб. Дослідники пояснюють появу соціальної допомоги появою альтруїзму, допомоги та морального почуття справедливості, що саме є інстинктом самозахисту [24].

У античних державах надання соціальної допомоги регулювалося релігійними, моральними та правовими нормами. Метою соціальної допомоги на той час була підтримка знедолених людей, економія робочої сили та запобігання голодним заворушенням. Тому в Стародавньому Китаї була розроблена основа соціальної політики в надзвичайних ситуаціях, яка безкоштовний розподіл збіжжя, використання всіх пустуючи земель для посіву цього збіжжя, також переселення голодуючих у процвітаючі райони країни [25, с. 14]. Особливий розвиток отримала соціальна допомога у стародавніх містах - державах Древньої Греції – Афіни і Спарта. За часів Солона було проведено багато реформ, які сприяли захисту інтересів дітей, завдяки чому зменшилась кількість продажів дітей за несплату боргів їхніми батьками, на батьків покладался обов'язок навчати дітей певним професіям. Способом підтримання найбіднішого населення стало регулярне проведення сімпосій з безкоштовною роздачею їжі біднякам. Крім того держава почала надавати матеріальне забезпечення військовим, які отримали поранення або

інвалідність на війні. За часів Стародавнього Риму розвиток соціальної підтримки населення з боку держави набрав ще більших обертів.

У цей час держава контролювала систему допомоги сиротам та батькам і приділяла велику увагу підтримці лікування вдів, жінок, бідних та допомозі жертвам стихійних лих. У середні віки роль головних соціальних інститутів перейняла церква. Як форма соціальної допомоги, християнська доброчинність ідеологічно базується на релігійній догмі: вона в основному ґрунтується на любові до ближніх (як до себе) та доброму і співчутливому ставленні до жертв [25, с. 22].

Соціальна допомога церкви включає регулярне роздавання милостині та заснування лікарень у монастирях. Ордени монастиря (Антоній, Лицарі Тамплієри, Іоані) відігравали особливу роль у розвитку освіти та науки. У XVIII-XIX ст. Процес секуляризації призвів до політичної та економічної слабкості церкви, а її соціальне значення зменшується, тим самим впливаючи на характер відносин із соціальною допомогою. Влада більше не розглядає церкву як головну допомогу. Вона звузила сферу своєї діяльності як благодійна організація, багато монастирських установ припинили свою діяльність, а можливість церковних парафій зменшилась. Держава та інститути громадянського суспільства поступово займають центральне місце.

Наприкінці XVIII ст., з розвитком благодійних організацій, ініційованих церквою, світське (приватне та громадське) суспільство почало активно розвиватися. Світські благодійні організації прагнуть бути незалежними від церкви як установи та брати участь у відносинах допомоги на світській основі. Прагнення до самореалізації, бажання самостійно вирішувати основні соціальні проблеми на основі життєвого досвіду та прагнення самостійно визначити масштаби впливу допомоги - усе це призвело до створення самоорганізації та благодійного суспільства. Зі збільшенням приватної благодійності та її ролі соціальної організації спонукало уряд регулювати її: відкриття благодійних організацій було дозволено владою, а уряд створює

соціальні та економічні преференції для благодійних, благодійних організацій, які контролюються і часто частково субсидіювала.

Кожен громадянин нашої держави має право на соціальний захист, що обумовлено нормами діючого законодавства. Усталеним є положення щодо права кожної людини на гідне життя. Нормами Конституції України закріплено поняття державної соціальної допомоги, яке базується на праві особи на соціальний захист. Стикаючись з соціальним ризиком, людина може ненадовго, або назавжди, залежно від конкретної ситуації втратити здатність до трудової діяльності, можливість самозабезпечення та самообслуговування, що є наслідком існуючого соціального ризику. Саме за таких обставин у людини з'являється можливість використати державну соціальну допомогу.

У цьому випадку розглядаємо державну соціальну допомогу як організаційно-правову форму системи соціального захисту, а також здійснювану за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, включає іншу матеріальну допомогу, соціальне обслуговування, утримання та програми соціального забезпечення.

У цьому випадку національна соціальна реформа є дуже важливою. Враховуючи їх юридичну забезпечення в сучасних умовах, вона характеризується багатьма вразливими місцями, пов'язаними з:

- 1) Суперечністю між розвитком суспільства та країни;
- 2) Розмір не відповідає гідним стандартам та якості життя;
- 3) Складність механізмів правозастосування, безпеки та правового захисту права на надання соціальної допомоги;
- 4) відсутність ефективного соціального забезпечення, в тому числі умови, порядок призначення та оплати;
- 5) Відсутність належних джерел бюджетних коштів на національні соціальні видатки;
- 6) Відсутність належного національного механізму контролю та нагляду, у тому числі громадського контролю за призначеннями та виплатами соціальних допомог тощо [26].

З юридичної точки зору, право на соціальне забезпечення є окремим видом прав на соціальний захист. Водночас метою національного соціального забезпечення є надання одноразової або тимчасової підтримки певним категоріям людей, які зазнали соціальних ризиків та / або життєвих труднощів. Слід зазначити, що в теорії права соціального забезпечення відсутній єдиний підхід для розуміння сутності та особливостей соціальних допомог. Перш за все, в теорії соціального забезпечення, втратила своє значення концепція аліментарного забезпечення втратила значення у ринкових умовах. Визначення цього типу регулювання ґрунтується на теорії соціального ризику, яка відображає об'єктивні фактори прав соціального забезпечення та урізноманітнює джерела регулювання [27, с. 9].

Як форма соціального захисту, державна соціальна допомога - це система державної підтримки населення, яка забезпечується державним бюджетом за певними законами. На основі нормативних актів допомогою є складне життєве середовище, яке об'єктивно руйнує нормальне життя людини, наслідки якого вона не може подолати. Сюди входять інвалідність, часткова втрата фізичної активності через старість чи стан здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла чи роботи, бідність тощо.

Державна соціальна допомога за українським законодавством надається у формі грошової та натуральної форми, а також соціальних послуг, спрямованих на надання послуг усьому українському населенню або певним категоріям: малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, особам з інвалідністю, у тому числі дітям з інвалідністю, сиротам та дітям, які позбавлені піклування батьків тощо [28].

Грошова державна соціальна допомога для окремих категорій громадян здійснюється на відповідно до таких законів: Про державну допомогу сім'ям з дітьми [29]; Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю [30] тощо.

Україна надає соціальну допомогу на основі таких принципів: цільовий напрям; доступність; добровільність, гуманність; пріоритет надається неповнолітнім, сім'ям з дітьми та особам з інвалідністю для надання такої допомоги; а на основі встановлених соціальних стандартів забезпечується задоволення індивідуальних, необхідних потреб окремої людини, що і визначається економічним потенціалом країни; цілеспрямоване використання коштів, спрямованих на надання соціальної допомоги; незворотність соціальної допомоги. Адресність соціальної допомоги обумовлена характером її цілей та залежність обсягу наданої допомоги та від фінансового становища конкретного отримувача. Цільовий характер соціальної допомоги відображається у виді та розмірі допомоги, що відповідає індивідуальним потребам людини.

Україна ще не прийняла окремого законодавчого акту про консолідацію всієї національної системи соціальної допомоги. Такий законопроект був прийнятий, але, на жаль, законодавці відмовились від вичерпних системних норм щодо цих відносин та прийняли окремі закони про певні види соціальної допомоги.

Надання національної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та інших видів допомоги базується на рівні прожиткового мінімуму - основного національного соціального стандарту, який визначає право особи на отримання державної соціальної допомоги. Вказані аспекти регулюються законодавством про прожитковий мінімум, яке визначає показники, встановлені на рівні держави. Поняття прожиткового мінімуму закріплено у законодавстві та являє вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [31]. Так, станом на 01.12. 2020 року встановлено такі рівні прожиткового мінімуму для різних категорій громадян (за соціальними та демографічними групами), як от загальний

показник; діти до 6 років; діти від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність. Для вказаних категорій встановлено наступні розміри прожиткового мінімум:

1 категорія (загальний показник) - 2189 грн.

2 категорія (діти до 6 років) - 1921 грн.

3 категорія (діти від 6 до 18 років) - 2395 грн.

4 категорія (працездатні особи) - 2270 грн.

5 категорія (особи, які втратили працездатність) - 1769 грн [32].

Система державних соціальних стандартів встановлена Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [33].

Окрім фінансової допомоги, державна соціальна допомога включає також надання допомоги в натуральній формі та надання соціальних послуг. Її реалізація регулюється великою кількістю законодавчих та нормативних актів, що призводить до дублювання та ускладнення.

Прийняття Закону України «Про соціальні послуги» не покращило в інституційному аспекті механізм надання соціальної допомоги та здійснення соціального захисту. Соціальні послуги - низка правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на певні соціальні групи або осіб, які потребують зовнішньої допомоги у важкому житті (далі - люди, які потребують соціальних послуг). Поліпшити або відтворити важливі види діяльності, адаптуватися до суспільства та відновити повноцінне життя. Закон посиляється на основні форми соціальних послуг, як матеріальна допомога та соціальні послуги. У свою чергу, матеріальна допомога включає фінансову допомогу та допомогу в натуральній формі: харчування, гігієна та особиста гігієна, догляд за дітьми, одяг, взуття та інші необхідні товари, паливо, технічна та реабілітаційна допомога та багато інших освітніх заходів, професійних, медичних вказівок, що актуальним при здійсненні соціального захисту вразливих категорій населення [34].

Можна сказати, що закон недосконалий, що базується на суперечності між широким розумінням соціальних послуг (його переліком) та вузькою сферою застосування (соціальний захист). Слід відзначити, що термін «соціальна послуга» може мати ширший обсяг, ніж соціальний захист. Насправді цей термін охоплює всі види послуг, що надаються державними та недержавними установами для забезпечення реалізації соціальних прав у державі, і не включає лише «людей, що опинились у складних обставинах», які потребують соціальних послуг.

Отже, «соціальне обслуговування» - це категорія соціального права. І якщо цей термін використовується лише у сфері соціального захисту, це, очевидно, слід зазначити також в назві закону. Крім того, закон не містить універсального механізму надання всіх видів соціальної допомоги, включаючи соціальні послуги, а також не вирішив питання уніфікації законодавчих та нормативних актів у цій галузі.

Спеціальний соціальний захист - це система соціального захисту, яка забезпечує спеціальні (відмінні від загальних) умови реалізації для певного кола осіб, передбачених законодавством.

Спеціальний соціальний захист застосовується до:

- 1) кола людей, зайнятих певною державною діяльністю, в процесі чого не підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- 2) кола людей із соціальним страхуванням, але держава бере на себе зобов'язання збільшити свій соціальний захист або покласти таке зобов'язання на конкретний суб'єкт.

Що стосується першої категорії, то згідно з чинним законодавством до такої категорії належать військові, чиновники та приватні особи органів внутрішніх справ, пенітенціарної системи України, начальники податкової міліції та інший персонал.

Отже, український закон «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачає, що у випадках появи інвалідності, втрати годувальників, пенсійних виплат, допомоги при

звільненні, відповідно до спеціальних умови нараховуються пенсії виходячи з багаторічного стажу [35].

У той же час соціальне забезпечення цих людей здійснюється в рамках національної соціальної допомоги, яка надається малозабезпеченим людям або тим, хто не має роботи та не має соціального страхування. Це значно зменшує захист цих людей, що порушує принцип справедливості. Ця частина соціального захисту вимагає систематичного закріплення законодавства.

До другої категорії належать люди, спеціальні закони відносно яких передбачають лише частину умов пенсійного забезпечення, а не загальний пенсійний закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [36]. Такі спеціальні умови передбачено наступними законами України, як «Про державну службу» [37], «Про Національний банк України» [38], «Про дипломатичну службу» [39], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [40], «Про прокуратуру» [41], «Про статус народного депутата України» [42], «Про судоустрій та статус суддів» тощо [43]. Водночас різниця між розміром пенсії, передбаченим спеціальним законом, та розміром пенсії, передбаченої солідарною системою, в основному фінансується за рахунок державного бюджету України. Очевидно, що ця частина спеціального соціального захисту в майбутньому буде перенесена до загальної системи.

Закон передбачає додатковий соціальний захист: дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування; ветеранів внутрішніх справ; ветеранів праці та людей похилого віку; осіб з інвалідністю та осіб з обмеженими фізичними можливостями; людей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; жертв політичних переслідувань; біженців тощо.

Система додаткових заходів передбачає надання пільг у таких сферах, як зайнятість, працевлаштування, медичні та соціальні послуги, житло та комунальні послуги.

Крім того, згідно з чинним українським законодавством, додатковий соціальний захист включає компенсацію громадянам збитків, спричинених

знеціненням валютних заощаджень; фінансування соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, включаючи реабілітаційні центри, лікарні для протезуючих підприємств, надання послуг; одноразову фінансову допомогу на День Перемоги ветеранам; довгострокові пільгові позики молодим сім'ям та самотнім молодим людям на будівництво (реконструкцію) та придбання будинків.

До додаткового соціального захисту також належать так звані непрямі соціальні послуги. Її реалізація не має нічого спільного з прямими щомісячними або одноразовими виплатами конкретним суб'єктам, а спрямована на надання соціальної підтримки конкретним категоріям населення, реалізацію національних соціальних планів, усунення та пом'якшення виробничих, організаційних та людських факторів та запобігання соціальним ризикам, особливо такі як безробіття, бідність, нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання тощо. В даному випадку мова йде про забезпечення цільових коштів на особливі соціальні потреби з державного бюджету. Прийняти спеціальні організаційні заходи для пом'якшення економічної кризи, скорочення виробництва, структурних перетворень у певних галузях, демографічних криз та соціальних реформ до несприятливих умов; підтримка конкретних груп людей у найскладніших умовах. Кошти на ці програми виділяються з державного бюджету України.

2.2 Види об'єктів допомоги в системі соціального захисту соціально-незахищених категорій громадян

2.2.1 Особи похилого віку як об'єкт допомоги в системі соціального захисту

Соціально вразливі верстви населення - це окремі особи або соціальні групи, що мають більшу за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від дії економічних, екологічних, техногенних та інших чинників сучасного

життя. До соціально-вразливих категорій населення, що потребують першочергової допомоги з боку держави, відносяться: особи похилого віку (пенсіонери), особи з інвалідністю, сім'ї з дітьми, діти-сиріти, молодь, безробітні, постраждалі від Чорнобильської катастрофи, малозабезпечене населення, та ін. [44, с.26].

Так, з метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист, зокрема, для надання особам похилого віку можливості якнайдовше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом:

- забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;

- забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами;

- забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;

- забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я [45, с.28].

На сьогодні в Україні створено систему законодавства щодо соціального захисту літніх людей. Законодавчі акти спрямовані на підтримку громадян похилого віку, повернення їх до самостійного повноцінного життя. Велику увагу Уряд України приділяє посиленню соціального захисту осіб похилого віку з числа ветеранів війни та дітей війни, життєзабезпечення яких підтримується системою пільг та компенсацій. Ветеранам війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» надаються пільги щодо користування житлово-комунальними послугами, оплати послуг зв'язку, санаторно-курортного лікування, ремонту житла, проїзду в міському та приміському транспорті, встановлені надбавки до пенсії [46]. Вказана категорія громадян має право на отримання соціальних послуг. [47, с.15] Для забезпечення умов щодо самостійного, незалежного проживання

осіб похилого віку в Україні прийнято Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» [48]. На його виконання розроблено та прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 31.01.07 № 76 «Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю» [49]. Зазначеним Урядовим актом місцеві адміністрації зобов'язані створювати будинки для проживання ветеранів та інвалідів з комплексом служб побутового та соціально-медичного обслуговування [50, с.56-57]. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» особам похилого віку держава гарантує право на отримання соціальних послуг [51]. Соціальну допомогу громадянам похилого віку, які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування, за їх бажанням може бути надано або у відповідній соціальній установі (будинку інтернаті, територіальному центрі соціального обслуговування, будинку для ветеранів, пансіонаті для громадян похилого віку), де вони перебувають тимчасово або постійно, або безпосередньо за місцем проживання вдома. У 2008 році мережа стаціонарних установ становила 320 будинків-інтернатів, серед яких 86 призначені для громадян похилого віку та інвалідів, 149 психоневрологічних інтернатів, 25 пансіонатів для ветеранів війни та праці, 7 спеціальних будинків-інтернатів. В стаціонарних установах проживає майже 55 тис. громадян, з них близько 20 тисяч осіб похилого віку та інвалідів, 7 тисяч ветеранів війни, 5 тисяч ветеранів праці. Діяльність стаціонарних установ впродовж останніх років була спрямована на забезпечення потребуючих комплексним соціальним обслуговуванням, покращення умов проживання підопічних, їх комунально-побутового та медичного обслуговування, гарантованих чинним законодавством [52, с. 33]. Підставою для організації соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам є висновок лікувально-профілактичної установи про ступінь втрати особою здатності до

самообслуговування. Соціальні працівники та соціальні робітники надають самотнім непрацездатним громадянам та інвалідам соціальні послуги відповідно до договору. Такий договір укладається між самотнім непрацездатним громадянином і територіальним центром або відділенням соціальної допомоги вдома. В системі соціального обслуговування самотніх непрацездатних громадян працює понад 50 тис. соціальних працівників, які надають більше 47 видів соціальних послуг. Велику увагу в стаціонарних установах приділяють організації відпочинку та культурного обслуговування громадян похилого віку. Громадяни похилого віку, які мешкають в стаціонарних установах, за бажанням мають право на працевлаштування на роботу, яка підходить їм за станом здоров'я, оформлюється на умовах трудового договору [53, с.17]. Діяльність стаціонарних установ, де проживають особи похилого віку, постійно вдосконалюється, застосовуються сучасні технології соціального обслуговування та методи соціальної роботи, розпочато здійснення індивідуальної оцінки потреби в допомозі та соціальних послугах. Водночас створюються стаціонарні заклади нового типу, при цьому увага також приділяється зміцненню вже існуючих стаціонарних установ. На сучасному етапі в державі формується мережа будинків-інтернатів та стаціонарних відділень з невеликою чисельністю проживаючих, що є певним показником соціального розвитку. Створення таких соціальних закладів у громаді дає змогу наблизити стаціонарні соціальні послуги до звичайного місця проживання осіб похилого віку, не розривати родинні та соціальні зв'язки, що склалися протягом життя [53, с.29]. Це має певне психологічне забарвлення, яке позитивно впливає на людей похилого віку та сприяє їх адаптації до життя в таких умовах, та, можливо покращує самопочуття. Так, вагомим кроком у розвитку соціального захисту осіб похилого віку є розвинена мережа територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян. Такі центри надають соціальні послуги особам похилого віку за місцем проживання у територіальній громаді. Територіальний центр соціального обслуговування

пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян є спеціальною державною або комунальною установою, що надає різні види послуг пенсіонерам, інвалідам, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам вдома в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності та соціальної активності [53, с. 24]. Отже, посилюється соціальна захищеність громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах. Згідно законодавчих норм такі особи мають право на соціальний захист з боку держави, у тому числі право на соціальне обслуговування. Кабінетом Міністрів прийнято рішення, яким регулюється впровадження нового виду соціальних послуг. Мова йде про порядок призначення і виплати компенсації особам, які надають соціальні послуги. Поява такої послуги надає змогу не обмежувати право людини похилого віку на отримання соціальних послуг тільки в стаціонарній установі або через територіальний центр. Людина, яка має потребу у послугах, за її вибором, може отримувати їх від фізичної особи, таким чином соціальні послуги було наближено безпосередньо до місця проживання літньої людини, яка потребує постійного стороннього догляду. [52, с.55]. Новою формою надання соціальних послуг з проживання стало створення у регіонах України спеціалізованих житлових будинків для одиноких ветеранів війни і праці, пенсіонерів та інвалідів, у складі яких діють служби соціально-побутового призначення, медичного обслуговування, створено умови для організації дозвілля. На сьогодні в Україні функціонує 9 таких будинків, в яких проживає близько 700 осіб: 4 будинки у м. Києві, 2 будинки у Одеській області, по 1 будинку – в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Львівській областях. Поступово такі будинки починають з'являтися в інших містах, що обумовлює позитивний стрибок у розвитку соціального захисту осіб похилого віку. Для наближення соціальної допомоги та послуг ветеранам війни, які мешкають у сільській місцевості, при сільських та селищних радах організовано центри соціального захисту населення за місцем проживання. Ці центри є структурними підрозділами

органів праці та соціального захисту населення, їх працівники тісно співпрацюють з первинними організаціями ветеранів війни щодо надання потребуючим побутової допомоги [52, с.7-8]. Таким чином, система соціального захисту людей похилого віку в Україні на теоретичному та законодавчому рівні закріплена досить ґрунтовно. Так, в Україні закладено напрями реформування системи соціальних послуг, що передбачають створення достатнього кола мережі служб та закладів, які надають якісні послуги, залучення до надання соціальних послуг недержавних організацій, наближення соціальних послуг, децентралізація процесів управління, фінансування, розташування послуг, реорганізація існуючих інституційних установ та створення альтернативних послуг та механізмів фінансування, розширення можливостей щодо вибору послуг та участі у цьому процесі, підвищення результативності надання соціальних послуг через впровадження технологій з покращення якості. Одним з важливих заходів у вирішенні цих завдань є наявність професійно підготовленого персоналу, оволодіння керівниками та спеціалістами усіх рівнів сучасними методами соціальної роботи, методами управління якістю послуг.

2.2.2 особи з інвалідністю як об'єкти допомоги в системі соціального захисту

Понад 1 мільярд людей, а це близько 15% населення світу, мають яку-небудь форму інвалідності. Число людей з інвалідністю різко зростає. Це пов'язано, зокрема, з демографічними тенденціями і збільшенням тягаря хронічних порушень здоров'я. Майже кожна людина, по всій ймовірності, відчуває ту чи іншу форму інвалідності - тимчасову або постійну - в якій-небудь момент свого життя. Люди з інвалідністю мають обмежений доступ до служб охорони здоров'я і значні незадоволені медико-санітарні потреби. Там, де служби охорони здоров'я для людей з інвалідністю існують, вони незмінно мають низьку якість або обмежені ресурси. Необхідно терміново розширити

медичне обслуговування людей з інвалідністю в рамках первинної медико-санітарної допомоги, особливо це стосується реабілітаційних заходів. Під інвалідністю розуміється взаємодія людей з вадами здоров'я (наприклад, з церебральним паралічем, синдромом Дауна та депресією) з особистими і контекстовими факторами (такими як негативне ставлення, недоступність транспорту і громадських місць і обмежена соціальна підтримка).

За оцінками, більше 1 мільярда людей мають якусь форму інвалідності. Це відповідає приблизно 15% населення світу, причому до 190 мільйонів (3,8%) людей у віці 15 років і старше відчують значні труднощі у функціонуванні, часто потребуючи медичних послуг. Число людей з інвалідністю зростає частково у зв'язку зі старінням населення і збільшенням тягаря хронічних порушень здоров'я.

Форми інвалідності можуть бути самими різними. Деякі порушення здоров'я, пов'язані з інвалідністю, призводять до поганого стану здоров'я і значним медико-санітарним потребам, в той час як інші порушення не призводять до цього. Разом з тим все люди з інвалідністю мають такі ж загальні медико-санітарні потреби, як і всі інші люди, і тому їм необхідний доступ до основних служб охорони здоров'я. Стаття 25 Конвенції ООН про права інвалідів (КПІ) підтверджує право інвалідів на найвищий з досяжних рівень здоров'я без дискримінації [55]. Однак реальність така, що лише деякі країни забезпечують належні якісні послуги для людей з інвалідністю.

Крім того, лише деякі країни збирають дані, які можна дезагрегувати з урахуванням інвалідності в секторі охорони здоров'я. Це з усією очевидністю проявилось під час пандемії COVID-19, коли країни не могли послідовно враховувати аспекти інвалідності в своїх заходах щодо боротьби з пандемією. У зв'язку з цим люди з інвалідністю зазнавали трьох підвищених ризиків, які мають руйнівні наслідки: ризик зараження COVID-19, ризик розвитку важких симптомів COVID-19 або смерті від цієї хвороби, а також ризик погіршення здоров'я під час пандемії і після неї незалежно від наявності інфекції COVID-19.

При спробах отримати доступ до медико-санітарної допомоги люди з інвалідністю стикаються з цілою низкою перешкод, які включають такі:

Не доступні за вартістю служби охорони здоров'я і транспорт є двома основними причинами того, що люди з інвалідністю не отримують такої необхідної їм медико-санітарної допомоги в країнах з низьким рівнем доходу. Медико-санітарна допомога залишається не доступною за вартістю для трохи більше половини людей з інвалідністю в порівнянні з приблизно однією третиною людей без інвалідності.

Належних служб для людей з інвалідністю не вистачає. Багато досліджень виявили високий рівень незадоволення медико-санітарних потреб людей з інвалідністю у зв'язку з відсутністю служб, особливо в сільських і віддалених районах.

Відсутність збалансованого доступу до будівель (лікарень, центрів охорони здоров'я), недосяжне медичне обладнання, неналежні покажчики, вузькі дверні прорізи, сходи всередині приміщень, неналежне обладнання в туалетах і недоступні місця для паркування створюють перешкоди на шляху до медичних установ. Наприклад, жінки з труднощами в пересуванні часто не мають доступу до скринінгу на рак молочної залози та шийки матки через те, що діагностичні столи не регулюються по висоті, а обладнання для мамографії підходить тільки для жінок, які можуть стояти.

Люди з інвалідністю більш ніж в два рази частіше повідомляють про те, що кваліфікація працівників охорони здоров'я не достатня для задоволення їхніх потреб, в чотири рази частіше повідомляють про погане лікування і майже в три рази частіше повідомляють про отримання відмови в медичній допомозі.

Дуже часто інвалідність не сприймається як проблема суспільної охорони здоров'я. Тому не вживаються заходи для обліку проблеми інвалідності в секторі охорони здоров'я, який також часто не береться до уваги в національних стратегіях в області інвалідності та в планах дій по здійсненню і моніторингу КП. Таким чином, облік проблеми інвалідності в секторі

охорони здоров'я, як і раніше не інтегрований в програми країн в галузі охорони здоров'я.

Міністерства охорони здоров'я повинні вжити заходів для забезпечення обліку проблеми інвалідності. Маються на увазі заходи по досягненню справедливості по відношенню до людей з інвалідністю в трьох областях:

- доступ до ефективних служб охорони здоров'я,
- захист під час надзвичайних ситуацій в області охорони здоров'я,
- доступ до міжсекторальних заходів в сфері громадської охорони здоров'я, таким як послуги в галузі водопостачання, санітарії та гігієни, для досягнення найвищого з досяжних рівня здоров'я.

Уряди можуть поліпшити показники здоров'я людей з інвалідністю шляхом поліпшення доступу до якісних, доступним за вартістю службам охорони здоров'я, які найкращим чином використовують наявні ресурси. У зв'язку з тим, що перешкоди на шляху до отримання медико-санітарної допомоги виникають в результаті взаємодії декількох факторів, необхідно провести реформи у всіх взаємодіючих компонентах системи охорони здоров'я.

Провести оцінку існуючої політики і служб, визначити пріоритети для зменшення нерівностей щодо здоров'я і забезпечити облік проблеми інвалідності в секторі охорони здоров'я. Здійснити зміни відповідно до КПП. Розробити стандарти в галузі надання медико-санітарної допомоги людям з інвалідністю та механізми забезпечення їх дотримання.

Там, де в сфері фінансування охорони здоров'я переважає приватне медичне страхування, забезпечити охоплення людей з інвалідністю та передбачити заходи, що забезпечують доступність страхових внесків. Забезпечити отримання люди з інвалідністю рівних переваг від програм громадської охорони здоров'я. Використовувати фінансові стимули для провайдерів медичних послуг з тим, щоб вони забезпечували доступність послуг і проводили всебічні оцінки стану здоров'я, лікування і подальше спостереження. Передбачити можливі шляхи скорочення або скасування

платежів з власних коштів для людей з інвалідністю, які не мають інших фінансових коштів для оплати медико-санітарних послуг.

Забезпечити доступ до ефективних послуг по зміцненню здоров'я і надання профілактичної, лікувальної, реабілітаційної та паліативної допомоги. Забезпечити широкий спектр модифікацій і коригувань (доцільних пристосувань) в навколишньому середовищі для полегшення доступу до служб охорони здоров'я. Наприклад, змінити планування клінік для забезпечення доступу людей з труднощами в пересуванні. Забезпечити доступність будь-якої інформації у сфері охорони здоров'я. Надати людям з інвалідністю можливості для максимального поліпшення їх здоров'я шляхом інформування, навчання та підтримки з боку осіб аналогічного профілю. Сприяти реабілітації на рівні громад для полегшення доступу людей з інвалідністю до існуючих служб. Визначити групи, яким потрібні альтернативні моделі надання послуг, наприклад, цільові послуги або координація допомоги, з метою поліпшення доступу до охорони здоров'я.

Забезпечити, щоб працівники охорони здоров'я мали необхідну кваліфікацію і навички для задоволення індивідуальних потреб людей з інвалідністю. Включити підготовку з питань інвалідності в програми навчання студентів та програми підвищення кваліфікації для всіх фахівців охорони здоров'я. Здійснювати підготовку працівників громади з тим, щоб вони могли брати участь у профілактичній роботі служб охорони здоров'я. Надати засновані на фактичних даних керівні принципи для оцінки стану здоров'я і лікування.

Забезпечити дезагрегування даних з урахуванням інвалідності. Враховувати людей з інвалідністю при здійсненні нагляду в сфері охорони здоров'я. Проводити додаткові дослідження в області потреб людей з інвалідністю, перешкод на шляху отримання медико-санітарної допомоги та показників їх здоров'я.

Для поліпшення доступу людей з інвалідністю до служб охорони здоров'я ВООЗ:

- спрямовує і підтримує держави-члени в області розширення обізнаності з питань інвалідності та сприяє включенню проблеми інвалідності як компонента в національну політику та програми охорони здоров'я;
- надає допомогу при зборі і поширенні даних і інформації про інвалідність;
- розробляє нормативні методики, включаючи керівні принципи зміцнення служб охорони здоров'я;
- розширює потенціал осіб, які формують політику в галузі охорони здоров'я, і провайдерів послуг;
- сприяє розширенню масштабів реабілітації на рівні громад;
- сприяє проведенню стратегій щодо забезпечення того, щоб люди з інвалідністю були поінформовані про свій стан здоров'я і щоб персонал охорони здоров'я підтримував і захищав їх права та гідність.

У червні 2019 року Генеральний секретар ООН проголосив Стратегію ООН по інтеграції інвалідів з метою сприяння «сталому і перетворюючому прогресу в справі обліку питання інтеграції інвалідів в рамках всіх компонентів роботи Організації Об'єднаних Націй». Відповідно до цієї стратегії всі установи Організації Об'єднаних Націй повинні забезпечувати послідовний і систематичний облік проблеми інвалідності в усіх аспектах своєї роботи. ВООЗ вітає цю стратегію і в даний час розробляє всеосяжну політику і план дій щодо інвалідності, згідно з якими ВООЗ повинна стати організацією, яка враховує інтереси і проблеми людей з інвалідністю в усьому їх різноманітті і систематично включає аспекти інвалідності в усі програмні області, в тому числі на рівні країн [56].

Громадяни з інвалідністю притаманні усім верствам населення будь-якого суспільства. Це люди, які мають проблеми зі здоров'ям, серед яких: ураження опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи; психічними захворюваннями та розумовою відсталістю; ураженнями органів слуху та зору; вісцеральні захворювання; онкологічними захворюваннями. Кількість осіб з особливими потребами постійно зростає.

Причини і наслідки інвалідності можуть бути різними: зумовленими як неоднаковими соціально-економічними обставинами, так і різним ступенем забезпечення державами добробуту своїх громадян. На сьогодні мова йде вже про глобальний характер проблеми інвалідності в усьому світі, а не тільки в Україні. До таких осіб, які мають вказані вади здоров'я відносять кожен десяту людину. Мова йде про 650 млн людей, з них майже 470 млн. осіб працездатного віку. Для України проблема соціального захисту інвалідів є особливо актуальною, що обумовлено стійкою тенденцією зростання частки осіб з інвалідністю виходячи із загальної кількості населення. Здійснюючи аналіз чисельності осіб з інвалідністю, бачимо тенденцію до зростання показників. Так, якщо на початку 90-х рр. минулого століття загальна чисельність інвалідів в Україні становила близько 3% усього населення, або 1,5 млн осіб, то в 2008 р. їх чисельність дорівнювала 2,65 млн осіб, у тому числі 122,6 тис. дітей-інвалідів, тобто частка осіб цієї категорії в загальній структурі населення становить 5,3% усього населення, відповідно їх кількість зросла майже в 1,6 рази. Це дуже великий показник, який вимагає швидких та оперативних методів та засобів реагування. Насамперед, мова піде більш про превентивні заходи, які попереджують виникнення проблем зі здоров'ям, і, як наслідок появу певних вад фізичного або психічного розладу. Говорячи про причини виникнення такого стану у зазначених категорій осіб та їх збільшення, треба вказати наступні, серед яких. суперечливий соціально-економічний розвиток українського суспільства, який знижує рівень життя більшості людей, незадовільним станом системи охорони здоров'я, недостатньою безпекою та охороною праці, низьким рівнем екологічної культури, наявністю різноманітних катаклізмів – природних, екологічних, воєнних. Серед таких варто виділити зокрема наслідки Другої світової війни, війн в Афганістані та на інших територіях, Чорнобильської катастрофи, збройний конфлікт на Донбасі. Все це має не аби який негативний вплив на стан людей, мова йде не тільки фізичні вади, а також психологічний стан, який може викликати невиліковні хвороби, які в той же час свідчать про такий стан

людини, як інвалідність. Хоча, більша кількість причин можливо попередити, а це також повинно стати одним із пріоритетних завдань нашої держави а також інших країн планети, бо проблеми, а особливо причини, які можуть викликати інвалідність характерні для всіх держав, а саме суспільства у цілому [56].

В Україні кожен 18-й громадянин – інвалід, тобто людина, яка потребує допомоги та підтримки від держави не лише в грошовому еквіваленті, а й особливого планування житла, облаштування під'їздів, громадського транспорту, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення, сприяння у здобутті освіти, професійних знань, працевлаштування, медичних і культурних послуг.

Велика кількість проблем людей з інвалідністю в Україні потребує посиленої та комплексної уваги з боку держави та суспільства. В сучасних умовах розвитку державності характерним є поява певних нових вимог до осіб такої категорії системи соціального захисту. Враховуючи практичні епізоди, відзначимо застарілість та невідповідність потребам сучасності положень соціально-економічної політики щодо інвалідів, а також неузгодженість міжнародними стандартами в сфері соціального захисту, складовими якого є норми, які характеризуються високою гуманністю та певними соціальними стандартами міжнародними нормами і стандартами [57]. Наявність правової бази та її змістовне наповнення хоча й містить багато позитивних кроків на шляху вирішення широкого кола проблем інвалідів, однак є переважно декларативним, водночас відсутні матеріальні ресурси та механізмами організаційного управління. Так, наявна система соціального захисту інвалідів потребує суттєвих змін і доповнень, а також модернізації. Досвід країн з високим рівнем розвитку свідчить про неефективність так званої пасивної державної політики у сфері соціального захисту громадян з особливими потребами, для якої характерні компенсаційні витрати – пенсії, грошова допомога, пільги, компенсації тощо. Соціальна підтримка інвалідів у провідних країнах Європи за останні 30 років характеризується виділенням

значних ресурсів на створення доступного для осіб з обмеженими можливостями середовища для існування, навчання, створення спеціальних і облаштування наявних робочих місць. На наш погляд, сучасна система соціального захисту інвалідів охоплює не лише державну соціальну допомогу та пенсійне забезпечення, систему пільг і компенсацій та соціально-побутове обслуговування, але й включає охорону здоров'я, освіту та зайнятість осіб з інвалідністю, а також соціальну і професійну реабілітацію та соціальну інтеграцію в суспільство. Тобто соціальний захист осіб з інвалідністю включає не лише матеріальні питання, а й весь спектр проблем і потреб людського життя. Ця теза зумовлена тим, що в сучасному суспільстві будь-яка людина потребує розширеного соціального захисту, який полягає не тільки в фінансово-матеріальній підтримці, а й у створенні різнобічних умов для повноцінного функціонування і розвитку особи, максимальної реалізації її потреб та інтересів [58]. Враховуючи вказані показники, зазначимо потребу застосування нових концептуальних підходів, для яких характерними є певні аспекти та напрямки, серед яких: соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські, науково-методологічні, морально-етичні та інформаційні аспекти. В умовах сьогодення Україна взяла курс переходу від медичної до соціальної моделі інвалідності. Соціальна модель передбачає взаємозв'язок між людиною з обмеженими можливостями та суспільством, а не пасивне засвідчення відхилення у її здоров'ї та розвитку, що характерно для попередньої моделі радянських часів системи управління.

Політика соціального захисту осіб з інвалідністю у сучасній Україні містить певну систему заходів, які включають створення умов для інтеграції осіб з інвалідністю до активного життя у суспільстві; підвищення державних гарантій у досягненні вищих соціальних стандартів що стосується матеріального забезпечення вказаної категорії осіб; створення безперешкодного середовища доступу для осіб з інвалідністю; забезпечення активної взаємодії державних органів та громадських організацій осіб з інвалідністю у розв'язанні наявних їх проблем тощо [59]. При цьому держава

виступає суб'єктом соціального захисту осіб з інвалідністю. Компетенція держави включає розробку методів та заходів щодо створення відповідних інститутів, застосування механізмів, які призначені для забезпечення життєвих та інших соціальних потреб вказаних осіб, реалізації громадянських прав та свобод, створення рівних можливостей для їх адаптації та інтеграції в суспільство, а також сприятливі умови для забезпечення різних видів реабілітації: як от, соціальної, медичної, трудової тощо.

Здійснюючи соціальний захист осіб з інвалідністю, органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані приймати нормативно-правові акти згідно вимог та стандартів міжнародних актів, а також відповідні, сприяти розвитку громадських організацій у цій сфері, забезпечувати у належному обсязі матеріально-фінансову складову соціального захисту осіб з інвалідністю, розширювати та вдосконалювати перелік соціальних послуг, активно сприяти професійній реабілітації осіб.

Враховуючи те, що головним напрямом соціальної політики України стосовно осіб з інвалідністю відзначено систему заходів, які направлені на поліпшення їх життєдіяльності, відновлення соціального статусу, досягнення матеріальної незалежності та всебічної інтеграції в суспільство, все ж таки програми щодо соціального захисту вказаних категорій осіб включено до пріоритетних державних програм, а видатки на їх виконання переважно відносять до захищених статей Державного бюджету України. Однак реаліями сьогодення є сьогодні належність осіб з інвалідністю до категорій осіб, які є найбільш соціально незахищені. Практика дотримання їх прав говорить про недостатню участь осіб з інвалідністю перш за все у економічному і соціальному житті суспільства. Загально відомо, що більшість осіб з інвалідністю є такими, що погано матеріально забезпечені. Це обумовлено невеликими розмірами соціальної допомоги, яку вони отримують від держави. Саме це не дає можливості за наявності особливих потреб підтримувати прийнятний та достатній рівень життя. Отже, для тих сімей, в яких наявні особи з інвалідністю характерним є психологічні стреси, нездорове

харчування, обмежена доступність сучасної медичної допомоги, ранні смерті, вимушена відмова від народження дітей, неможливість дати їм нормальну освіту, відсутність можливості для нормального відпочинку тощо. Не дивлячись на певні позитивні кроки у напрямку соціального захисту осіб з інвалідністю, в українському суспільстві ще мало змінилися стереотипи у ставленні до осіб з інвалідністю. Сьогодні ідея рівних прав та надання рівних можливостей особам з інвалідністю ще не є загально визнаною. Також не змінилося ставлення до проблем вказаних осіб з боку фахівців, мова йде про брак сучасних підходів до питань соціального захисту осіб з інвалідністю.

2.2.3 Внутрішньо переміщені особи як об'єкти допомоги в системі соціального захисту

Згідно з Конституцією, Україна є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, в якій життя людей, здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека розглядаються як найвищі соціальні цінності.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрям країни. Держава відповідає перед людиною. Встановлення та захист прав і свобод людини є головною обов'язком держави.

З 2014 року Україна перебуває у воєнному стані. Частина її території була незаконно анексована сусідньою країною, частина її була тимчасово окупована загарбниками цієї ж держави, а з іншою частиною велася боротьба. Близько 1,5 мільйона громадян України були змушені залишити свої домівки та поїхати на території, підконтрольні українській владі, щоб шукати захисту, часто просто для порятунку.

Одним з найважливіших протягом останніх п'яти років залишається питання забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та найскладнішим в українському суспільстві.

Внутрішньо переміщеною особою визнається громадянин України, іноземець, або особа без громадянства, яка покинула своє місце проживання у наслідок або для уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства та порушення прав людини. Особа набуває правового статусу внутрішньо переміщеної особи через поставлення на облік в органах соціального захисту, про що видається відповідна довідка про взяття на облік.

В таких умовах Міністерством соціальної політики розроблено програмний комплекс, який в режимі онлайн веде облік внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [60], Україна прийняла всі можливі заходи, передбачені Конституцією України та законами та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, щодо запобігання, захисту та дотримання прав і свобод переміщених осіб створюють умови для їх добровільного повернення до покинутих будинків або нових будинків в Україні для інтеграції в суспільство. Відповідно до закону про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, ВПО користуються тими ж правами та обов'язками як і інші громадяни України. Законодавством забороняється будь-яка дискримінація, що стосується внутрішньо переміщених осіб.

З метою соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей (осіб) у жовтні 2014 року Урядом прийнято постанову № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [62].

Крім того, внутрішньо переміщені особи користуються правом на отримання пільг:

За рахунок державного бюджету:

- пільги на оплату житлово-комунальних послуг;
- безоплатне санаторно-курортного лікування осіб з інвалідністю;

- оздоровлення в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку дітей пільгової категорії громадян;
- забезпечення технічними засобами реабілітації осіб з інвалідністю;
- компенсаційні виплати постраждалим в наслідок Чорнобильської катастрофи;
- виплата грошової компенсації для отримання житла (особам з інвалідністю внаслідок війни).

За рахунок місцевого бюджету:

- забезпечення безоплатним санаторно-курортним лікуванням ветерана війни;
- облік на безоплатне зубопротезування пільгової категорії громадян;
- пільги на оплату послуг зв'язку;
- пільговий проїзд залізничним транспортом;
- пільговий проїзд міським пасажирським транспортом.

Внутрішньо переміщені особи мають вільний доступ до освітніх послуг.

Початок окупації Криму та збройні конфлікти на територіях Донецької та Луганської областей зумовили появу нового явища – масового внутрішнього переміщення. Протягом трьох років українська влада намагається реалізувати політику щодо створення стабільного становища в країні, гарантувати конституційні права та сформувати ефективну систему соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. У регіоні виведено з ладу критично важливі інженерні комунікації, захоплюються або руйнуються об'єкти виробничої та соціальної інфраструктури, житлові будинки, не вистачає лікарських засобів, не завжди можна отримати медичну допомогу. Через систематичні обстріли мешканці окремих поселень змушені переховуватися в підвалах, від чого найбільше страждають діти, інваліди, люди похилого віку. На окупованих територіях неможливо забезпечити виплату пенсій, інших видів соціальної допомоги [62]. Незважаючи на те, що з метою посилення гарантії дотримання прав і свобод ВПО та спрощення процедур їх обліку із січня 2016 р. до Закону України «Про забезпечення прав

і свобод внутрішньо переміщених осіб» були внесені зміни, моніторинг стану виконання положень оновленого Закону свідчить про низку проблем у його правозастосуванні [63]: – припинення або відмова в нарахуванні соціальних виплат, перевірки, незрозумілість процедур. За даними громадських організацій, що надають правову допомогу внутрішньо переміщеним особам, відомо, що вони часто звертаються за юридичною допомогою з питань відновлення документів (паспорта, ІНН, документів про освіту, правовстановлюючих документів на майно), отримання довідок і субсидій; – є проблеми також у сфері працевлаштування та пошуку/купівлі/ винаймання житла. Основними з них, з якими стикалися приблизно 40% переселенців під час пошуку роботи, – це низькі заробітні плати та невідповідність вакансій їхній освіті та професії. Вони зазначають, що роботодавці не бажають їх наймати й розцінюють це як певну дискримінацію місцевого населення. Щодо проблем із житлом, то статисти стверджують, що приблизно у 90% випадків внутрішньо переміщені особи в Україні мешкають у приватних секторах (орендовані будинки/квартири), які змушені оплачувати за власні кошти, оскільки державна грошова допомога не покриває всієї вартості оренди. Державою не виконуються положення законодавства щодо забезпечення переселенців безоплатним тимчасовим житлом за умов сплати за комунальні послуги, як це встановлено абзацом восьмим п. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». А близько 4% із них досі проживають у місцях компактного поселення, що, ймовірно, уповільнює їх успішну інтеграцію в громаду, що приймає; – під час розірвання внутрішньо переміщеними особами трудових відносин із роботодавцем, який перебуває на непідконтрольних територіях, через брак коштів не всі вони мають можливість оплатити послуги нотаріуса із засвідчення відповідної заяви про розірвання трудових відносин; – відомо, що уряд дискримінує переселенців щодо вибору банку під час отримання соціальних і пенсійних виплат, адже вони змушені користуватись послугами виключно ПАТ «Державний ощадний банк України»; – відсутній чіткий механізму взяття на

облік дітей внутрішньо переміщених осіб без супроводу. Проблема забезпечення житлом є однією з найважливіших серед тих, що стосуються внутрішньо переміщених осіб, і, як показує міжнародний досвід, вирішуватися має диференційовано залежно від планів намірів і можливостей самих переселенців і ступеня зацікавленості самої держави. Загалом, є чотири основних шляхи вирішення житлового питання [64]:

- розміщення у приватному секторі (оренда квартир і будинків);
- розміщення на території об'єктів державної власності;
- готелі, гуртожитки, літні табори;
- будівництво нового житла.

Розташування тимчасового соціального житла на закинутих сільськогосподарських територіях потенційно має вирішувати такі проблеми [66]:

- 1) часткове забезпечення зайнятості внутрішньо переміщених осіб;
- 2) часткове забезпечення продовольчих потреб внутрішньо переміщених осіб;
- 3) сприяння відновленню закинутих і занедбаних районів міст;
- 4) економія державних фінансів завдяки певній автономності. Однак варто зауважити, що використання закинутих і занедбаних радянських приміщень не забезпечує виконання всіх життєво необхідних функцій, а їх реконструкція є довготривалим і капіталомістким процесом. До того ж ці приміщення можна перепрофілювати, що надасть простір для врегулювання багатьох проблем, пов'язаних із включенням та інтеграцією ВПО у систему життєзабезпечення.

Якщо говорити про якість медичної допомоги, то можна виокремити такі проблеми ВПО під час звертання за медичною допомогою [65]:

1. Відсутність у таких осіб медичної документації.
2. Неналежний доступ до інформації про заклади охорони здоров'я, у які можна звертатися.
3. Відсутність проведення первинного медичного огляду всіх ВПО.

4. Медпрепарати для цих осіб є дорогими, і здебільшого хворим доводиться купувати їх за власні кошти.

5. Відсутність фінансування або нецільове використання коштів, виділених на забезпечення належного рівня доступу ВПО до медичної допомоги.

6. Доступ ВПО до безоплатних медичних послуг часто невиправдано пов'язаний із узяттям на облік і реєстрацією місця проживання.

7. Більшість медичного персоналу не володіє інформацією щодо аптек, де ВПО можуть придбати на пільгових умовах або безоплатно медичні препарати.

8. Дефіцит медичних препаратів чи процедур, які життєво необхідні для хворих, які їх потребують (наприклад, гемодіалізу). Проблемою є ускладнений доступ внутрішньо переміщених осіб до інформації про те, куди і як можна звернутися за медичною допомогою, як відстояти своє право на безкоштовні медичні послуги. Є труднощі з отриманням медичної допомоги особами, які потребують постійного прийому ліків і кваліфікованого медичного супроводу: хворими на цукровий діабет, ВІЛ/ СНІД, туберкульоз, гепатит, наркозалежними, психічно хворими тощо. Для більшості таких людей через обмеженість інформації та відсутність більшості медичних документів проблемою стає навіть постановка на облік у відповідний заклад охорони здоров'я, що призводить до неможливості отримати медикаменти та консультації спеціалістів [65]. Крім внутрішніх проблем, варто зазначити, що робота міжнародних донорів в Україні дотепер ще має деякі обмеження та недоліки державного законодавства, які частково заважають ефективному впровадженню інвестиційних проектів.

Зазначимо основні проблемні моменти сьогодні саме з боку української сторони [66]:

– складність процедури прийняття рішення на державному рівні та слабка система регіонального співробітництва;

- слабо розвинутий принцип верховенства права, відігравання важливішої ролі неофіційних порядків порівняно з офіційними юридичними процедурами;

- високий рівень корумпованості у всіх ланках влади;

- правова та адміністративна обстановка, в якій діють неурядові громадські організації в Україні, що є основними бенефіціарами;

- повільний рух уряду країни до реформування економіки держави;

- відсутність конструктивного діалогу між урядом і внутрішньо переміщеними особами в Україні;

- низький рівень довіри міжнародних організацій до ефективного використання наданої допомоги тощо.

Підсумовуючи все вищесказане, варто зазначити, що є ряд проблем, якими зумовлюється необхідність відновлювати та розбудовувати мир на східних територіях, серед яких, на наш погляд, доцільно виділити такі:

- суспільно-політичні проблеми, які пов'язуються з розшаруванням суспільства через диференціацію поглядів на події, що відбуваються на території Донбасу, слабкістю політичних інституцій, порушенням діяльності державних і місцевих органів влади, неможливістю структуризації зв'язків між політичними суб'єктами;

- економічні проблеми, які пов'язані з поглибленням кризових явищ в економіці, гальмуванням економічних реформ на території нашої держави, затримкою економічної санації та призупиненням відновних заходів, руйнуванням міжгалузевих зв'язків, ухиленням суб'єктів господарювання від сплати податків, зношенням матеріально-технічної бази вітчизняних підприємств, які функціонують на непідконтрольній території, втратою експортно-імпортного потенціалу, руйнуванням транспортної інфраструктури та блокуванням транспортних розв'язок;

- соціальні проблеми, які пов'язуються з втратою трудового потенціалу, деградацією соціальних інститутів, соціально-психологічними травмами, поглибленням проблем серед вразливих верств населення, поширенням

безробіття та житлових проблем, недостатнім забезпеченням продовольчими товарами, медичними послугами сімей, які позбавилися голови сім'ї у зв'язку з воєнними подіями, дітей-сиріт або дітей із неповних сімей, колишніх учасників бойових дій та інвалідів, які не мають змоги інтегруватися на конкурентному ринку;

– проблеми, пов'язані з підвищенням рівня безробіття, посиленням бідності, зростанням неформальних угруповань, погіршенням роботи системи соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб, зниженням спроможності надання соціальних послуг із боку держави;

– інформаційні проблеми, пов'язані з повномасштабним розгортанням інформаційної війни на Донбасі, блокадами та застосуванням інформаційних технологій із метою здійснення маніпулятивних заходів, поширенням настроїв розбрату, страхом, хаосом, ненавистю, зростанням недовіри до центральної влади;

– екологічні проблеми, пов'язані із суттєвим погіршенням стану зовнішнього середовища, знищенням лісової та природоохоронної зони, неможливістю здійснення моніторингових заходів у сфері екології, наявністю замінованих територій, накопиченням уламкових залишків від воєнного спорудження та технічних засобів, порушенням режиму водопостачання та водовідведення до населених пунктів і суб'єктів господарювання;

– проблеми, пов'язані з фінансуванням заходів щодо очищення територій від замінування, відновлення транспортного господарства, залізничних та автомобільних шляхів, відновлення системи постачання та відведення водних ресурсів, медичних закладів, усунення наслідків епідеміологічних явищ, активізації кримінальних і збройних злочинів. Наявність комплексу зазначених проблем зумовлює низький рівень стабільності, несприятливі умови для формування миру в країні, наявність збройних конфліктів і воєнне протистояння, яке супроводжується негативними наслідками для всієї країни загалом і непідконтрольних територій зокрема.

Сукупність наслідків від подальшого ігнорування зумовлюватимуть руйнування промислового потенціалу Донбасу та знищення відтворювальних механізмів в економіці, значне погіршення життя населення на території Донбасу.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити висновок, що соціально-економічний стан досліджуваних територій є катастрофічним і характеризується як гуманітарна криза. Таке становище утворилося досить стрімкими темпами, воно не прогнозувалося та не очікувалося мешканцями східних регіонів. Перебіг воєнних дій призвів до руйнації промисловості та сільськогосподарського сектору, інфраструктури виробництва, зміни локалізації підприємницьких структур та іншого. Крім того, відбулося зниження трудового потенціалу, поширення безробіття, підвищення цін на продовольчі товари, зниження рівня життя, що пов'язано з пошкодженням і руйнуванням житлових фондів і механізму соціального захисту. Невиплата соціальної допомоги та ряд труднощів із працевлаштуванням, недостача ресурсів і підвищення ризиків для збереження життя створюють надзвичайно складний режим життя мешканців України.

2.2.4 діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування як об'єкти допомоги в системі соціального захисту

Діти є окремою, самостійною частиною суспільства, якій притаманні особливі правила поведінки, своєрідні життєві погляди, що забезпечують її розвиток і становлення та перетворення в дорослу складову суспільства.

Унаслідок свого становища діти вимагають особливого підходу, соціального захисту та водночас поваги до їх прав. Однак, в сучасних умовах розвитку України відсутній особливого підхід, і соціальний захист в багатьох випадках задекларований в нормативних документах, але внаслідок браку коштів та безмежної бюрократії є неадресним та неефективним. Головною

перепоною на шляху побудови партнерського та гуманного суспільства, є тотальне нерозуміння прав людини і прав дитини у тому числі, водночас нерозуміння можливостей та потреб дітей щодо відстоювання та захисту власних прав [67].

Процес трансформації суспільства, який відбувається на сьогоднішній день, закономірно супроводжується зміною всіх його інститутів, в тому числі і інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Разом з тим забезпечення дитячого благополуччя є однією з найбільш важливих завдань соціальної політики будь-якої держави.

Першим міжнародним документом, в якому підіймалася проблема прав дитини є Женевська декларація 1924 р., яка була спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист. Женевська Декларація 1924 року була чисто захисним інструментом за самим походженням.

У сучасних умовах в Україні соціальний захист дітей-сиріт являє собою не просто сукупність установ соціального обслуговування і звід нормативно-правових актів, а особливий соціальний інститут, ефективність якого залежить не тільки від організаційно-правових, фінансових, а й від соціокультурних чинників. Для успішного функціонування цього інституту в умовах суспільства, що трансформується, суспільству необхідно виявити і описати основні перешкоди, що виникають в процесі реалізації політики деінституціоналізації, а також визначити шляхи їх подолання з метою вирішення проблеми соціального захисту сиріт в Україні.

Як правило, соціальний захист дітей-сиріт розглядається через призму соціальної політики, яка покликана стимулювати всебічний розвиток людського потенціалу, зростання якості життя населення та забезпечувати підтримку соціально вразливих верств суспільства. Однак в періоди глибоких соціальних перетворень функції цієї політики змінюються. Трансформованому суспільству доводиться не стільки організувати

зростання, скільки протистояти спонтанному падінні людського потенціалу, занепаду соціальної сфери.

До числа дітей-сиріт відносяться ті, у яких померли єдиний з батьків або обидва батьків. До числа дітей, які залишилися без піклування батьків, відносяться ті, хто залишився без піклування обох або єдиного з батьків у зв'язку з відсутністю батьків або позбавленням їх батьківських прав, обмеженням в батьківських правах, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними (обмежено дієздатними), що знаходяться в лікувальних установах, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в установах, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі, знаходженням в місцях утримання під вартою, підозрюваних і звинувачених у вчиненні злочинів, ухиленням батьків від виховання дітей або від захисту їхніх прав та інтересів, відмовою батьків взяти своїх дітей з виховних, лікувальних установ, закладів соціального захисту населення та інших аналогічних установ та в інших випадках.

В останнє десятиліття забезпечення благополуччя і захисту дитинства стало одним з основних національних пріоритетів України. З цією метою приймаються різні державні заходи з охорони інтересів цієї групи дітей, а також забезпечення прав громадян України в сфері усиновлення (удочеріння), опіки та піклування над дітьми, а також заохочення прийомних сімей. При цьому Україна бере участь як в міжнародних договорах гуманітарного характеру, так і розвиває власне законодавство.

З точки зору норм міжнародного права, особливе значення мають нормативні документи, прийняті Організацією об'єднаних націй (ООН). Женевська декларація прав дитини (1924 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.) [68], Декларація прав дитини (1959 рік) [69], Конвенція про права дитини (1989 р.) та інші міжнародно-правові документи формують комплекс міжнародних стандартів щодо захисту і забезпечення благополуччя дітей, який базується на принципах демократії, рівності, недискримінації, миру та соціальної справедливості, а також універсальності, неподільності,

взаємозалежності і взаємозв'язку всіх прав людини і основних свобод. Дитина є суб'єктом права, однак залежне становище дітей може створювати для них труднощі у використанні засобів правового захисту в випадку порушення їх прав. У Конвенції про права дитини 1989 року відзначається, що особливої уваги з боку держави потребують діти, які проживають у виключно тяжких умовах. До цієї категорії, в першу чергу, відносяться діти, позбавлені сімейного оточення або, які не можуть залишатися в цьому оточенні.

Законодавство України в частині соціального захисту дітей-сиріт ґрунтується на нормах міжнародного права. Відповідно до Конституцією України (ст. 9) загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори України є складовою частиною її правової системи.

Цивільний кодекс України містить загальні норми права щодо опіки та піклування, яка встановлюється при відсутності у неповнолітніх батьків, усиновителів, позбавлення судом батьків батьківських прав. Основні напрямки соціальної політики в сфері сім'ї та дитинства прописані в Сімейному кодексі України [70]. Глава 18 Кодексу повністю присвячена формам виховання дітей-сиріт, в тому числі усиовлення (удочеріння), опіки та піклування, прийомної сім'ї. Прописаний порядок виявлення дітей, які залишилися без піклування батьків, їх подальшого сімейного влаштування або, в разі неможливості передати дитини на виховання в сім'ю, - до інтернатних закладів.

Держава змушена брати на себе турботу про дітей, які залишилися без піклування батьків, витратити чималі кошти на їх утримання, проте головною проблемою в даному випадку є соціалізація дітей як поза сім'єю, так і в нових умовах (опікунських, прийомних - тобто в тих умовах, де відсутня генетичний зв'язок між батьками і дітьми). Основний зміст соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, які залишились без піклування батьків, полягає в захисті їх прав, утриманні, контролі за умовами їх утримання, соціальної реабілітації та адаптації, допомоги в працевлаштуванні та забезпеченні житлом.

Захист прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, покладається на органи опіки та піклування, якими є органи місцевого самоврядування. Їх діяльність регламентується наступними документами: Конвенція ООН про права дитини 1989 р. [71], Конституція України, Цивільний кодекс України (ст. 31,32), Сімейний кодекс України (ст. 114 та ін.), Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» іншими нормативно-правовими актами України.

На органи опіки та піклування покладаються обов'язки щодо виявлення, обліку та обрання форм влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, а також по контролю за умовами їх проживання, виховання та освіти. Вони зобов'язані в триденний строк з дня отримання повідомлення провести обстеження умов життя дитини і забезпечити його захист.

Діти, які залишилися без піклування батьків, підлягають передачі на виховання в сім'ю (на усиновлення, удочеріння, під опіку / піклування або в прийомну сім'ю), а при відсутності такої можливості, до відповідних установ для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Законодавство, таким чином, віддає пріоритет саме сімейним формам влаштування дітей як найбільш відповідає потребам дитини і створює оптимальні умови для його виховання та розвитку.

Надання допомоги дітям, які з різних причин залишилися без піклування батьків, є найважливішим напрямком соціальної політики держави.

Основний зміст соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, які залишились без піклування батьків, полягає в захисті їх прав, контролі за умовами їх утримання, соціальної реабілітації та адаптації, допомоги в працевлаштуванні та забезпеченні житлом. Реалізація цих завдань покладається на органи опіки та піклування.

Щодо соціального захисту такої категорії об'єктів, то слід відзначити, що витрати на реалізацію заходів щодо їх забезпечення надаються за рахунок

коштів державного бюджету, за рахунок державних позабюджетних фондів та інших, не заборонених законом джерел.

Порядок відшкодування витрат на виплату щомісячної допомоги опікунам на харчування, одяг, взуття, м'який інвентар на одну фізичну особу, здійснення грошових виплат на дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, при працевлаштуванні та вступі до освітніх установ відповідно до норм забезпечення вихованців дитячих будинків затверджується Кабінетом Міністрів України.

Додаткові гарантії права на освіту. Діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, мають право на отримання основної загальної або середньої (повної) освіти. Ті, хто отримав таку освіту зараховуються на курси з підготовки до вступу до установ середньої та вищої професійної освіти без стягнення з них плати за навчання; можуть отримувати безкоштовно другу професійно-технічну освіту [72].

Особи з числа дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що навчаються у всіх типах державних або муніципальних установ початкової, середньої та вищої професійної освіти, а також навчаються, що втратили в період навчання обох або єдиного з батьків, зараховуються на повне державне забезпечення до закінчення ними даного освітнього закладу.

Випускники цих освітніх установ забезпечуються відповідним освітнім закладом сезонним одягом і взуттям. Крім повного державного забезпечення їм виплачується стипендія, розмір якої збільшується не менш ніж на 50% в порівнянні з розміром стипендії, встановленої для навчаються в даному навчальному закладі, а також виплачується 100% заробітної плати, нарахованої в період виробничого навчання та виробничої практики.

Крім того, їм виплачується щорічна допомога на придбання навчальної літератури і письмового приладдя в розмірі тримісячної стипендії.

При наданні відпустки дітям, які навчаються з числа дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, академічної відпустки за медичними показаннями за ними зберігається на весь період повне державне

забезпечення, їм виплачується стипендія. Освітня установа сприяє організації їх лікування.

Передбачено додаткові гарантії права на медичне обслуговування. Дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків надається безкоштовне медичне обслуговування та оперативне лікування в будь-якому державному і муніципальному лікувально-профілактичному закладі, в тому числі проведення диспансеризації, оздоровлення, регулярних медичних оглядів за рахунок коштів відповідного бюджету. Їм надаються безкоштовні путівки в шкільні та студентські спортивно-оздоровчі табори (бази) праці та відпочинку, в санаторно-курортні установи за наявності медичних показань, безкоштовний проїзд до місця відпочинку, лікування і назад.

На законодавчому рівні також передбачено додаткові гарантії прав на майно і житлове приміщення. Діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, що мали закріплене житлове приміщення, зберігають на нього право на весь період перебування в освітньому закладі чи установі соціального обслуговування населення, а також в установах усіх видів професійної освіти незалежно від форм власності, на період служби в рядах ВСУ, на період перебування в установах, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі.

У разі, якщо вони не мали такого закріпленого житлового приміщення, після закінчення перебування в освітньому закладі чи установі соціального обслуговування, а також в установах усіх видів професійної освіти, або після закінчення служби в лавах ВСУ, або після повернення з установ, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі, забезпечуються органами виконавчої влади за місцем проживання поза чергою рівноцінної раніше займаному ними (або їх батьками) житлового приміщення житловою площею не нижче встановлених соціальних норм.

При відсутності необхідного житлового фонду таким особам може надаватися цільова безповоротна позика на придбання житлового приміщення

житловою площею не нижче встановлених соціальних норм за рахунок коштів державного бюджету.

У разі смерті батьків, а також в інших випадках втрати піклування батьків, якщо в житловому приміщенні залишилися проживати виключно неповнолітні, органи опіки та піклування, керівники установ для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, опікуни (піклувальники), прийомні батьки або інші законні представники неповнолітніх протягом трьох місяців оформляють договір передачі житлового приміщення у власність дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків.

Додаткові гарантії права на працю закріплюють наступне. Органи державної служби зайнятості населення при зверненні до них дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років здійснюють профорієнтаційну роботу і забезпечують діагностику їх професійної придатності з урахуванням стану здоров'я за рахунок коштів Державного фонду зайнятості населення України. Підприємствам, установам, організаціям, що створює для них спеціальні робочі місця, можуть надаватися податкові пільги відповідно до законодавства України.

Органи виконавчої влади України забезпечують професійну підготовку та професійну діяльність випускників установ соціального обслуговування для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. В установі соціального обслуговування можуть бути створені спеціалізовані робочі місця. Доцільно звернути увагу й на соціально-правові послуги. За захистом своїх прав діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, а також і їх законні представники, опікуни (піклувальники), органи опіки та піклування і прокурор вправі звернутися в установленому порядку до відповідних судів України. Їм надається безоплатна правова допомога в написанні та оформленні документів, пов'язаних із захистом їх прав та інтересів; здійснюється правова просвіта.

Заходи з надання гарантій соціального захисту дітей - сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, а також осіб з числа дітей, що залишилися без піклування батьків, ґрунтуються на державних мінімальних соціальних стандартах для визначення фінансових витрат по їх здійсненню.

Висновки до розділу 2.

Розглянуто особливості здійснення державної соціальної допомоги, як форми соціального захисту населення. Прослідковано історію розвитку соціального забезпечення та її правове регулювання, яке регулювалось релігійними, моральними та правовими нормами. Відзначено право кожного громадянина на соціальний захист, що закріплено нормами діючого законодавства. Державна соціальна допомога визначається як організаційно-правова форма системи соціального захисту, яка здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, включає іншу матеріальну допомогу, соціальне обслуговування, утримання та програми соціального забезпечення.

Охарактеризовано організаційно-правовий механізм надання допомоги соціально-незахищеним категоріям населення. Крім того висвітлено види об'єктів допомоги в системі соціального захисту, серед яких наступні соціально-незахищені категорії громадян: особи похилого віку; особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування тощо. Визначено поняття соціально незахищених категорій громадян, як окремих осіб або соціальних груп, які мають більшу за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від дії економічних, екологічних, техногенних чинників сучасного життя. Вказано на достатньо велику кількість законодавчих та підзаконних актів, які регулюють правовий статус соціально-незахищених категорій громадян, підстави набуття такого статусу, основні права та можливі ризики. Зосереджено увагу на особливостях практичної реалізації прав вказаних категорій громадян та сконцентровано

увагу на недоліках як системи правового регулювання так і практики реалізації прав. Виділено основні проблемні питання, які є перепорою на шляху якісного та своєчасного забезпечення прав незахищених громадян на соціальний захист, соціальну допомогу тощо. Серед проблемних питань виділено: відсутність ефективної системи соціального захисту, у тому числі ефективного контролю за діяльністю відповідних виконавчих органів та місцевих органів, до компетенції яких відноситься забезпечення соціального захисту соціально-незахищених категорій громадян; велика кількість законодавчих актів та підзаконних актів; недостатність фінансування заходів із забезпечення соціального захисту та надання допомоги тощо.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ТА НАДАННЯ ДОПОМОГИ СОЦІАЛЬНО-НЕЗАХИЩЕНИМ КАТЕГОРІЯМ ГРОМАДЯН

Один з аспектів, який обумовлює складову змісту «соціальна держава» є соціальний захист. Питання проблем формування системи соціального захисту напряду пов'язані з процесом досягнення нашою державою тих орієнтирів, які проголошені Конституцією України. В статті 1 Конституції Україна проголошена демократичною, правовою і соціальною державою. Проблеми гарантії та реалізації зазначених положень безсумнівно є одними з найбільш актуальних стратегічних завдань нашої держави на сучасному етапі [73].

Україна прямує до Європейської спільноти. Такі прагнення неможливі без створення дієвої та ефективної системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ та організацій, які впливатимуть та сприятимуть підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення, забезпечення належного рівня та якості життя населення. Реалізація соціальної політики стосовно незахищеної категорії громадян просто неможлива без здійснення їх соціального захисту, а в свою чергу соціальний захист є важливою складовою соціальної політики та необхідним елементом функціонування держави.

Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо. Таким чином, соціальний захист здійснюється за допомогою соціального забезпечення та соціальної допомоги [74].

У сучасних реаліях української державності та особливостей розвитку ринкових відносин, пильнішої уваги потребують гарантії соціального захисту для усіх прошарків населення України, в особливості пільгова категорія громадян.

Нагальна потреба в розгалуженому та ефективному соціальному захисті виникає через значне погіршення добробуту населення в умовах соціально-економічних перетворень та реформ при переході до ринкового розвитку суспільства, іншими словами, в умовах, коли значна кількість людей поставлена на межу виживання. Зазначимо, що наразі спостерігається поглиблення соціального та майнового розшарування, що згодом призведе до тотального розбалансування можливостей задоволення основних, у значенні базових соціальних потреб населення. Акцентуємо увагу на тому, що продовжують залишатись низькими рівень та якість життя в цілому.

Як вже зазначалося нами раніше, соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо. Таким чином, соціальний захист здійснюється за допомогою соціального забезпечення та соціальної допомоги.

В останні роки майже вдвічі збільшився рівень пенсіонерів за віком, безпритульних і нужденних. Це вимагає від держави більш комплексного та дієвого забезпечення соціальних гарантій та організації ефективної соціальної підтримки соціально незахищених верств населення.

Таким чином, важливе місце у системі державного соціального захисту займає соціальна допомога. Це свого роду турбота держави про громадян, які потребують підтримки, сприяння у зв'язку з віком, станом здоров'я, спеціальним станом та малозабезпеченістю. Відтак, основним завданням соціальної допомоги є полегшення матеріального стану людей незалежно від їх трудової діяльності.

На нашу думку для повного розкриття тематики дослідження необхідно надати змістовне визначення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення».

На думку наукової спільноти соціальний захист – це такий комплекс організаційно-правових та економічних заходів, який спрямований на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. З економічної точки зору, соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх [75].

Право на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні гарантується статтею 46 Конституції. Це право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [73].

В свою чергу, соціальне забезпечення – це система заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата году- вальника, безробіття тощо). Сюди належать різноманітні виплати незахищеним верствам населення, малозабезпеченим громадянам, сім'ям з дітьми, інвалідам, реабілітованим тощо [76].

У юридичній науковій спільноті існує думка про те, що в умовах демократії соціальне забезпечення є однією з найпріоритетніших функцій держави, через те, що громадяни мають високий рівень потреби в соціальному захисті. Іншими словами, саме держава в умовах ринку покликана здійснювати соціальне забезпечення окремих індивідів з метою захисту їх від можливих фінансових труднощів. До незаперечної функції держави належить також соціальний захист найбільш вразливих громадян, яким поодиноці дуже важко знайти своє місце в суспільстві.

Вважаємо доцільним перейти до детального опису проблем соціального захисту такої категорії громадян як неповнолітні, позбавлених сімейного

виховання. соціальний захист неповнолітніх, які, на жаль, втратили таке необхідне для дитини явище, як виховання батьків, повинно повноцінно бути замінено увагою та вихованням держави, оскільки сім'я є тим необхідним та фундаментальним критерієм для виховання дитини. Саме сім'я, в багатогранному значенні цього слова, формує поведінку та навички дитини, що безсумнівно формує в дитини особистість, робить її повноцінним складовим елементом громадського суспільства – громадянином України.

Отож, задля повного та всебічного розкриття окресленої тематики, на нашу думку, слід зазначити, які саме категорії неповнолітніх дітей відносяться до тих, що втратили сімейне виховання. Відтак, до таких можна віднести дітей-сиріт, іншими словами, дітей, у яких загинули чи померли батьки та діти, що позбавленні батьківського піклування – діти, батьків яких позбавили батьківських прав або визнали безвісно відсутніми чи не дієздатними, покинуті діти чи від яких відмовились батьки тощо [80].

Крім того, звертаємо увагу на те, що за офіційними даними Державної служби статистики України загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування складає 68 877, що, на нашу думку, є досить значною кількістю для України [77].

Акцентуємо увагу на тому, що державна політика у сфері соціального захисту неповнолітніх, позбавлених сімейного виховання спрямована на повне забезпечення цих дітей, що передбачає гарантію кожній дитині мінімальних стандартів рівня життя, які необхідні для соціального, духовного, фізичного, морального та розумового розвитку, при цьому встановлюється обов'язок того, що допомога та утримання таких дітей не може бути нижчою за встановлені норми, що забезпечують кожній дитині [81].

Держава гарантує, що такі діти мають право на повне державне забезпечення в усіх навчальних закладах до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. Крім того, законодавством передбачені для таких дітей соціальні стипендії та посадові оклади (курсанти, військових

навчальних закладів та інші) в розмірі не менше 150 відсотків розміру прожиткового мінімуму, які вводяться в дію з 01 січня 2021 року [81].

Для забезпечення дітей, що втратили сімейне виховання, якісними умовами навчання, законодавство України встановлює можливість виплати щорічної грошової компенсації в розмірі 3 місячних стипендій для придбання навчальної літератури. Також держава гарантує допомогу у вигляді компенсації в придбанні одягу випускникам закладів освіти – такий розмір допомоги встановлюється індивідуально, відповідно до нормативів одягу та взуття затвердженим Кабінетом Міністрів України [81].

Варто зазначити, що Закон України «Про охорону дитинства» також регламентує та, власне, передбачає соціальний захист неповнолітніх, які втратили сімейне виховання, а саме мова йде про влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при цьому після повернення їх з дитячих закладів чи від опікунів гарантує працевлаштування [78].

В цьому контексті також слід зауважити, що держава забезпечує грошовою підтримкою тих осіб, котрі є опікунами чи піклувальниками таких дітей, а дитячі будинки сімейного типу і прийомні сім'ї підтримує матеріально. Допомога при усиновленні дитини призначається на кожну дитину та становить 41280 гривень. Спочатку виплата здійснюється одноразово у сумі 10320 гривень, а вже решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами.

Позитивним моментом, на який ми вважаємо доцільним звернути увагу, те, що відповідно до статті 18¹ Закону України «Про відпустки» особі, яка усиновила дитину з числа дітей, що втратили сімейне виховання, старше трьох років, надається одноразова оплачувана відпустка у зв'язку з усиновленням дитини тривалістю 56 календарних днів, а якщо особа усиновить двох та більше дітей, то тривалість відпустки зростає до 70 днів без урахування святкових і неробочих днів [79].

Законодавством передбачені й гарантії щодо забезпечення житлом дітей, які позбавлені батьківського виховання, які не мали впорядкованого житла або вселення яких у приміщення, що зберігалося за ними, неможливе внаслідок його знищення чи пошкодження або з інших поважних причин [80].

Цікавим та актуальним є досвід Сполучених Штатів Америки, де ще в 1909 році критикувалися великі інтернатні заклади, які поширилися в США наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. через процеси міграції. Супротивники такої форми виховання критикували заклади за велику вартість порівняно з прийомними сім'ями, які вже існували на той час. Варто зазначити, що того ж року на державному рівні було вирішено відмовитися від системи інтернатних закладів. Натомість першочерговими заходами було визначено дії з підтримки рідних сімей вразливих дітей перед їх влаштуванням у прийомні сім'ї, а інтернатні заклади використовувалися лише у разі особливих обставин. Стрімке зменшення кількості дітей в інтернатних закладах США розпочалося в кінці 1930-х років. Цьому сприяло прийняття у 1937 році Закону про соціальний захист (Social Security Act), який забезпечив надання фінансової підтримки сім'ям з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини. Завдяки цьому закону наступні 60 років кількість дітей в інтернатах поступово зменшувалося приблизно на 1-2 % щороку [81].

На нашу думку такий зарубіжний досвід є позитивним і потребує додаткового вивчення як науковою спільнотою, так і практиками задля подальшого запозичення та його пристосування до сьогоденних українських реалій.

Отож, на підставі вищевикладеного вважаємо необхідним вказати на те, що держава гарантує соціальний захист неповнолітнім, які втратили сімейне виховання. Це, зокрема, проявляється в матеріальній допомозі у вигляді соціальних стипендій чи певних грошових компенсацій, повним забезпеченням у навчанні, безкоштовним проїздом у громадському транспорті, допомогою у придбанні житла тощо. Можна зробити проміжний висновок і вказати на те, що держава матеріально заохочує інших осіб та сімей

для усиновлення дітей, які втратили сімейне виховання, оскільки ніякий дитячий будинок сімейного типу не зможе замінити справжнього сімейного кола, яке вкрай необхідне дитині.

Відтак, проаналізувавши сьогоденний стан проблеми соціального захисту неповнолітніх, позбавлених сімейного виховання в українському суспільстві, можна запропонувати шляхи вдосконалення соціального захисту цієї не захищеної верстви населення.

В умовах децентралізації, під час передачі повноважень у сфері соціального захисту дітей на рівні району об'єднаним територіальним громадам повинна бути налагоджена конструктивна, ефективна та дієва взаємодія відповідальних підрозділів (посадових осіб) виконавчих комітетів селищних, сільських, міських об'єднаних територіальних громад зі службами у справах дітей райдержадміністрацій та мають бути відпрацьовані такі складові як:

- забезпечення поінформованості населення територіальної громади щодо державної політики у сфері забезпечення та захисту прав дітей;
- залучення ресурсів родини та громади для вирішення проблем у сфері захисту прав дитини;
- вчасне повідомлення з питань захисту прав дітей;
- підготовка необхідних документів;
- здійснення контролю за умовами виховання, утримання і розвитку дитини в сім'ях, які опинились у складних життєвих обставинах, опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу.

Отже, кінцева мета реформування сфери соціального захисту дітей під час децентралізації може бути сформульована наступним чином: кожна дитина, яка проживає у громаді, дитина, яка осиротіла в громаді, повинна залишатися там, де її коріння, а рівень її життя повинен зростати [81].

Задля всебічного розгляду проблематики дослідження пропонуємо розглянути законодавчу ініціативу щодо захисту від надмірного оподаткування соціально незахищених верств населення. Відтак, мова йде про

законопроект №3811 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо захисту соціально незахищених верств населення від надмірного оподаткування».

Завданням такого законопроекту є, власне, захист соціально незахищених верств населення від надмірного оподаткування товарів першої необхідності, іншими словами, продуктів харчування, ліків, житлово-комунальних послуг, які в комплексі витрат більшості таких громадян займають понад дві третини від їхнього бюджету. З огляду на це, пропонується внести до Податкового кодексу зміни щодо:

- визначення, що для соціально незахищених верств населення для ряду операцій застосовується замість ставки 20% або 7% - нульова ставка ПДВ;

- запровадження передачі технічного адміністрування над електронними базами податкової в частині забезпечення збереження та захисту даних до Держспецзв'язку України [82].

Внесення подібних змін вказує нам на небайдужість держави до соціально-економічних проблем громадян, готовність діяти, ефективно вводити реформи задля отримання позитивного результату.

Але ж на шляху до позитивних змін необхідно подолати ще безліч проблем, серед яких, зокрема й проблема у системі пільг, яка полягає у відсутності єдиного законодавства, яке регулювало б сферу надання та отримання пільг, адже ця сфера регулюється багатьма законодавчими актами.

Ще одною нагальною проблемою можна виокремити фінансування соціального захисту населення України. Мова йде про:

- перманентний дефіцит Пенсійного фонду,
- збільшення кількості пенсіонерів,
- велику частку пенсійних видатків у ВВП,
- незадовільний стан медичного забезпечення,
- неспроможність бюджету забезпечити надання якісних медичних послуг;

- низьку адресність соціальних пільг,
- відсутність єдиного законодавчого акту, який би регулював систему надання соціальних пільг та реальними можливостями їх забезпечити.

Вважаємо доцільним привернути увагу на систему фінансування соціального захисту в провідних європейських країнах. Відтак, наприклад, фінансування системи соціального захисту в Німеччині здійснюється з внесків застрахованих осіб найманої праці та роботодавців, з державного бюджету, а також внаслідок комбінації обох видів фінансування. Гарантом виконання соціальних зобов'язань є держава, перерозподіляючи частину коштів на покриття видатків у вигляді державних дотацій. Для системи соціального захисту у Франції характерна доволі складна організаційна структура та висока частка видатків на соціальні програми, яка перевищує середній рівень у Європейському Союзі. Характерними рисами французької системи соціального захисту є: розгалужена система професійно-галузевих схем соціального страхування; розвинена система сімейних виплат, що стала результатом тривалої еволюції; вагома роль додаткових систем соціального захисту, особливо у галузі пенсійного й медичного страхування. Розподільний принцип фінансування є основою функціонування не лише державних схем соціального страхування, а й обов'язкових додаткових професійних систем страхування. Управління соціальним захистом у Франції організовано ієрархічно у вигляді діючих на національному й регіональному рівнях страхових кас, відповідальних за певний вид соціального захисту. Регіональні місцеві каси соціального страхування є самоврядними організаціями, кожна з яких має власне правління, що складається з представників застрахованих і роботодавців. Основним джерелом фінансування системи соціального захисту у Франції слугують страхові внески працівників і роботодавців. Винятком є страхування від безробіття й сімейні виплати, частка державних дотацій у яких істотно вища, ніж в інших галузях соціального забезпечення, а також страхування від нещасних випадків, яке фінансується виключно з коштів роботодавця [81].

Відтак, на нашу думку, з огляду на вище викладене, варто детальніше зупинитися на проблемному питанні щодо шляхів вдосконалення національної системи соціального захисту незахищених верств населення.

Так, мету соціальної політики сучасного перехідного періоду в умовах євроінтеграції доцільно визначити як комплексну, до змісту якої входять наступні елементи, серед яких варто згадати, зокрема:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії;
- забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян; створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності,
- одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;
- забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці;
- гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності тощо [81].

Таким чином, ми поділяємо думку наукової спільноти щодо початку поліпшень соціальної сфери саме з реформування способу надання соціальних допомог, тобто, іншими словами, необхідно робити акцент саме на адресність допомоги, яка повинна забезпечити ефективність допомоги, саме тим, хто дійсно її потребує. Перехід до такої адресної допомоги повинен супроводжуватися зниженням витрат і підвищенням ефективності бюджетних витрат на соціальну сферу.

Істотно постає нагальне і логічне питання щодо шляхів запровадження такої допомоги. На нашу думку, слід ввести конкурсне фінансування. Зазначимо, що потрібна така собі демонополізація комплексу галузей соціальної сфери, аби якісно захистити права споживачів послуг за рахунок економічних механізмів на протипагу неефективно діючими адміністративним механізмам.

Відтак, задля надання адресної соціальної допомоги необхідно виділити чотири основних етапа:

- оцінка доходів і матеріального стану сім'ї;
- виявлення причин, через які сім'я потрапила в число малозабезпечених;
- підбір індивідуального «пакета послуг» (цільові субсидії, консультування, рекомендації щодо підвищення доходу сім'ї, включаючи трудову допомогу тощо), взаємодія з громадськими організаціями, які беруть участь у наданні необхідних соціальних послуг (перенавчання, реабілітаційні заходи і т. п.);
- оцінка ефективності допомоги, «зворотний зв'язок».

Працівникам органів соціального захисту населення слід врахувати, що при наданні соціальної допомоги обов'язково повинні застосовуватися такі форми підвищення соціальної відповідальності громадян, як формування індивідуального пакета соціальних послуг, створення особливої структури соціальних виплат, прийняття реципієнтами зустрічних зобов'язань щодо виходу з кризової ситуації (працевлаштування, участь в громадських програмах зайнятості, проходження курсу лікування і т. п.). Разом з тим, при виборі методів забезпечення адресності слід враховувати всі їхні переваги і недоліки, а головне розглянути проблему соціального утриманства і створення стимулів до самостійного виходу проблемних домогосподарств з кризової ситуації. Незважаючи на те що через низький рівень соціальних виплат в Україні ефект зниження стимулів до самостійної праці досить незначний, певні заходи щодо вирішення проблеми соціального утриманства повинні

прийматися вже на ранніх етапах становлення системи адресної соціальної допомоги.

У вирішенні питань щодо вдосконалення соціального захисту варто звертати увагу на міжнародний досвід та імплементацію особливо вдалих реформ в українське суспільство та, зокрема, законодавство. При цьому, на нашу думку, слід враховувати особливості соціально-економічних умов та менталітет українського суспільства в цілому.

Отож, міжнародний досвід провідних країн світу вказує нам на те, що перемогти бідність і соціальні проблеми можливо за будь-яких умов при відповідній стратегії у поєднанні із системою заходів щодо формування ефективного ринку праці, включаючи підвищення мінімального рівня оплати праці, легалізацію тіньових доходів і розвиток програм зайнятості, також зміна пріоритетів системи соціального захисту населення, а саме від масштабного надання пільг різним категоріям громадян до адресності, тобто зосередження суспільних ресурсів на допомогу найбільш нужденним домогосподарствам.

При зверненні до органів соціального захисту, отримання допомоги безпосередньо залежить від методології забезпечення адресності. Проте важливу роль відіграють також фактори, серед яких, зокрема, варто згадати й продуманість стратегії поширення інформації, аби бідні змогли дізнатися про можливість отримання допомоги, доступність місцевих органів соціального захисту і наявність належного контролю на місцевому рівні.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити низку наступних висновків. По-перше, соціальний захист та соціальне забезпечення в цілому є досить складними, багатограними та комплексними категоріями, які потребують додаткового теоретичного та прикладного дослідження.

По-друге, наразі в Україні існують певні складнощі із забезпечення належного рівня соціального захисту незахищених верств населення. Ці питання є предметом багатьох досліджень та реформ, але ж все одно потребують доопрацювання, зокрема у сфері адресної допомоги та систематизації відповідного законодавства.

По-третє, необхідно зосередитися на запозиченні вдалих реформ та методології вирішення проблеми соціального захисту соціально-незахищених верств населення, але з урахуванням особливостей нашого регіону.

По-четверте, ми поділяємо думку наукової спільноти щодо основних напрямів реформування інституту соціальної політики як регулятора розвитку соціальної сфери, а саме мова йде про:

- побудова механізму соціального захисту населення з урахуванням системоутворюючого фактора, втіленого у сукупності суспільних цілей та інтересів громадян;
- всебічну підтримку економічно активного населення, створення умов для його самореалізації, утвердження відповідної мотивації продуктивної праці, вжиття ефективних заходів щодо підвищення платоспроможного попиту населення;
- зміщення акцентів у вирішенні проблем соціального захисту з центральних державних структур на регіональні, підвищення ролі недержавних громадських організацій у реформуванні системи соціального захисту населення;
- скорочення переліку соціальних виплат, відмова від надання тих видів допомоги, які не дають очікуваного соціального ефекту;
- запровадження системи раннього виявлення осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; модернізація системи їх соціального обслуговування, підвищення адресності та якості надання соціальних послуг за місцем проживання;
- реалізація соціальних програм на основі застосування їх належного наукового забезпечення, соціальної експертизи і моніторингу;
- зменшення монополізації держави на ринку соціальних послуг, поступове запровадження переходу громадян до недержавного соціального страхування;
- використання у системі соціального захисту найефективніших його форм та методів, раціонального співвідношення адресності і

безадресності з урахуванням матеріального становища особи, сім'ї, окремих соціальних груп населення;

- спрощення системи адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання соціальних пільг;

- суттєве вдосконалення системи міжбюджетних трансфертів на фінансування видатків у сфері соціального захисту та соціального забезпечення (в частині спрямування більшої частини бюджетного фінансування на надання соціальних послуг у громадах і скорочення громіздкої системи бюджетних установ стаціонарного типу);

- підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, координації їхніх дій, запровадження інтегрованої системи надання соціальних послуг сім'ям та особам, які цього потребують, на основі уніфікованих мінімальних стандартів та єдиних технологій [83].

Враховуючи те, що Конституція України (ст. 46) встановила право громадян на соціальний захист як об'єкт державного управління, який є системою економічних, правових та організаційних заходів держави щодо забезпечення соціальних прав і гарантій людини й громадянина, варто також відзначити основні складові соціального захисту, що включає соціальне забезпечення [73]. Отож, соціальне забезпечення – це важлива складова соціального захисту. Основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення є такі: реформа системи соціального страхування; реформа пенсійного забезпечення; реформа системи соціальної допомоги; удосконалення системи соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці; соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок техногенних та екологічних катастроф; удосконалення системи охорони здоров'я. Якщо джерелом фінансування системи соціального забезпечення є державний бюджет, то система соціального захисту, крім державного бюджету, може фінансуватися з місцевих бюджетів. Система соціального захисту має три складові: соціальна допомога –підвищення рівня споживання незаможних

сімей шляхом зниження рівня споживання більш заможних сімей через надання першим адресних допомог; – соціальне страхування – захист громадян від настання соціальних ризиків, зокрема, втрати працездатності та самої роботи, шляхом участі в програмах соціального страхування, в яких страхові виплати тісно пов'язані зі страховими внесками; – соціальна справедливість – матеріальна або фінансова компенсація особам, які постраждали від непередбачуваних подій (природних і техногенних катастроф) [84].

Отже, на нашу думку, можна досягти значного зрушення в питанні соціального забезпечення незахищених верств населення лише комплексним підходом, враховуючи усі вище перелічені чинники

Висновки до розділу 3

Підводячи підсумок щодо вдосконалення соціальної політики в сфері захисту соціально – незахищених категорій громадян варто звернути увагу на наявні проблеми більш концептуально, застосовуючи комплексні підходи, враховуючи концептуальні засади надання соціальної допомоги соціально-незахищеним верствам населення, що є особливо актуально в умовах розвитку правової, демократичної держави, а також наближення до європейських стандартів з метою вступу до Європейського співтовариства. Саме комплексний підхід дозволить вирішити на належному державному рівні наявні проблеми надання допомоги, як складової системи соціального захисту населення. Також необхідно звернути увагу на додаткові програми фінансування заходів для соціально-незахищених категорій громадян, посилити модернізацію існуючої системи захисту осіб з інвалідністю. Також враховуючи те, що перелік соціально-незахищених категорій осіб є достатньо широким, з цього також визначено і різні заходи та підходи щодо поліпшення стану забезпечення зазначених осіб. Так належного правового регулювання

потребує забезпечення повноцінного життя людей з обмеженими фізичними можливостями та вадами.

ВИСНОВКИ

Здійснення соціального захисту в контексті надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян в умовах глобалізації та європейської інтеграції має пріоритетне значення, що обумовлює відповідний рівень соціального розвитку як окремих регіонів так і держави в цілому, що є показником діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з вирішення питань соціального захисту соціально-незахищених категорій громадян. Варто вказати на недоліки правового регулювання надання допомоги та здійснення соціального захисту вказаним категоріям громадян, які потребують вдосконалення та доопрацювання.

За результатами кваліфікаційної роботи сформульовано наступні висновки:

1. Визначено принципи та основні функції соціального захисту. Доведено, що соціальний захист є стратегічним елементом функціонування розвинених держав. Проаналізовано підходи щодо визначення поняття соціальний захист та його особливості. Так під соціальним захистом розуміється система заходів правового, соціально-економічного та організаційного характеру, що гарантується і реалізується державою для забезпечення гідного життя, тобто матеріальної забезпеченості на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства і вільного розвитку людини.

Для соціального захисту характерно наступні риси: - це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів; - соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства. - кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування. Розглянуті соціальні ризики, які є підставою втрати тимчасової працездатності або здатності до

праці взагалі, серед яких виділено: хвороба, тимчасова непрацездатність, отримання під час трудового процесу, професійне захворювання, материнство, інвалідність, настання старості, втрата годувальника, визнання безробітним, смерть застрахованої особи або непрацездатних членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні тощо. Висвітлено основні принципи, до яких відносять: солідарності, мультисуб'єктності, адресності, тощо. Зосереджено увагу на функціях соціального захисту, а саме: превентивній, економічній, реабілітаційній та інституційній.

2. Висвітлено зарубіжний досвід здійснення соціального захисту: сутність та правове регулювання. Так, поняття соціального захисту в ЄС виникло в кінці XIX сторіччя, і було складовою соціальної політики. Основними принципами права ЄС і країн-членів ЄС, щодо соціального захисту громадян є: принцип недопущення дискримінації за національною ознакою, а також здійснення соціальних виплат незалежно від місця проживання; принцип неприпустимість надання особі однакових виплат у різних країнах-членах ЄС; принцип прозорості інформації для осіб про розмір виплат; принцип взаємозаліку страхових періодів; принцип недопущення погіршення становища. Метою європейської соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян в активному і здоровому суспільстві. Вказано на відсутність правового регулювання соціального захисту громадян з країн «Третього світу», які легально проживають в ЄС. Відзначено, що завдання соціальної політики спочатку були поставлені ще в Римському договорі. Так, вплив інтеграції можна розглядати як передумову формування єдиної соціальної політики Євросоюзу. З запровадженням Хартії соціальних прав трудящих, яка закріпила мінімальні стандарти соціального забезпечення і стала своєрідним прологом для створення єдиної стратегії в цій галузі, намітилися труднощі, пов'язані з формуванням єдиної соціальної стратегії, вони обумовлені, в першу чергу, різними рівнями економічного і політичного розвитку, а також особливостями менталітету країн-членів Євросоюзу. Важливу роль при проведенні загальної соціальної політики

Євросоюзу грають кілька документів, присвячені соціальним правам особи: Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р.; Європейська соціальна хартія, підписана під егідою Ради Європи в 1961 р і переглянута в 1996 р.; Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих 1989 р.

3. Розглянуто особливості здійснення державної соціальної допомоги, як форми соціального захисту населення. Прослідковано історію розвитку соціального забезпечення та її правове регулювання, яке регулювалось релігійними, моральними та правовими нормами. Відзначено право кожного громадянина на соціальний захист, що закріплено нормами діючого законодавства. Державна соціальна допомога визначається як організаційно-правова форма системи соціального захисту, яка здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, включає іншу матеріальну допомогу, соціальне обслуговування, утримання та програми соціального забезпечення. Вказано на вразливі місця, що впливає на якість та своєчасність надання допомоги, серед яких складність механізмів правозастосування, безпеки та правового захисту права на надання соціальної допомоги тощо. Державна соціальна допомога за українським законодавством надається у формі грошової та натуральної форми, а також соціальних послуг, спрямованих на надання послуг усьому українському населенню або певним категоріям: малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, особам з інвалідністю, у тому числі дітям з інвалідністю, сиротам та дітям, які позбавлені піклування батьків тощо. Україна надає соціальну допомогу на основі таких принципів: цільовий напрям; доступність; добровільність, гуманність; пріоритет надається неповнолітнім, сім'ям з дітьми та особам з інвалідністю для надання такої допомоги; а на основі встановлених соціальних стандартів забезпечується задоволення індивідуальних, необхідних потреб окремої людини, що і визначається економічним потенціалом країни; цілеспрямоване використання коштів, спрямованих на надання соціальної допомоги; незворотність соціальної допомоги. Обґрунтовано, що надання національної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та інших видів допомоги

базується на рівні прожиткового мінімуму - основного національного соціального стандарту, який визначає право особи на отримання державної соціальної допомоги.

4. Охарактеризовано види об'єктів допомоги в системі соціального захисту, серед яких наступні соціально-незахищені категорії громадян: особи похилого віку; особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування тощо. Визначено поняття соціально незахищених категорій громадян, як окремих осіб або соціальних груп, які мають більшу за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від дії економічних, екологічних, техногенних чинників сучасного життя. Вказано на достатньо велику кількість законодавчих та підзаконних актів, які регулюють правовий статус соціально-незахищених категорій громадян, підстави набуття такого статусу, основні права та можливі ризики. Зосереджено увагу на особливостях практичної реалізації прав вказаних категорій громадян та сконцентровано увагу на недоліках як системи правового регулювання так і практики реалізації прав. Виділено основні проблемні питання, які є перепорою на шляху якісного та своєчасного забезпечення прав незахищених громадян на соціальний захист, соціальну допомогу тощо. Серед проблемних питань виділено: відсутність ефективної системи соціального захисту, у тому числі ефективного контролю за діяльністю відповідних виконавчих органів та місцевих органів, до компетенції яких відноситься забезпечення соціального захисту соціально-незахищених категорій громадян; велика кількість законодавчих актів та підзаконних актів; недостатність фінансування заходів із забезпечення соціального захисту та надання допомоги тощо.

5. Розглянуто питання вдосконалення державної соціальної політики в сфері надання допомоги соціально-незахищеним категоріям громадян. Зосереджено увагу на незважаючи на досить розгалужене правове регулювання соціального захисту незахищених категорій громадян, все ж таки низький рівень та якість життя. Крім того збільшується кількість таких категорій громадян як пенсіонери, безпритульні та інші, які потребують

соціальної допомоги. Акцентовано увагу на перспективах держави щодо вирішення нагальних проблем, що потребує комплексного та дієвого забезпечення соціальних гарантій та ефективної соціальної підтримки соціально-незахищених категорій громадян. Вважаємо що більш ефективними заходами поліпшення соціального захисту вказаних категорій громадян є превентивні, які дозволять запобігти у багатьох випадках появі такого стану серед громадян, що підпадає під ознаки незахищених верств населення. Сталою проблемою на шляху ефективного соціального захисту є проблема фінансування. Вважаємо доцільним привернути увагу на систему фінансування соціального захисту в провідних європейських країнах. Перспективними заходами реформування системи соціального захисту вважаємо наступні: наповнення реформ соціальним змістом, розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства, активізація соціальної ролі держави тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави. Вісник КНЕУ. Держава та економіка. №2. 2009. С. 34-46.
2. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Дніпро: Університет митної справи та фінансів. 2017. 246 с.
3. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Київ. КНЕУ. 2005. 232 с.
4. Правознавство. Словник термінів: навч. посіб. / за ред. В.Г. Гончаренка. Київ. Юрисконсульт КНТ. 2007. 636 с.
5. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы. В.В. Антропов. Москва. ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. с. 9.
6. Сулейманова Г.В. Социальное обеспечение и социальное страхование. Москва. Экспертное Бюро, 1997. с. 6. LO Convention No. 102. Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 International Labour Organisation, 1952. URL: http://www.ilocarib.org.tt/projects/cariblex/conventions_14.shtml.
7. Юдин В.П. Социальная защита: понятие, сущность, границы: Учеб.-метод. Пособие. Казань: Казан. гос. технол. ун-т, 1995. с. 19.
8. Бабич А.М., Егоров Е.Н., Жильцов Е.Н. Экономика социального страхования: Курс лекций. Москва. ТЕИС, 1998. с. 7.
9. Сулейманова Г.В. Социальное обеспечение и социальное страхование. Москва. Экспертное Бюро, 1997. с. 6.
10. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы / В.В. Антропов. Москва. ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. с. 11.

11. Аверин А.Н. Государственная система социальной защиты населения: Учебное пособие. Москва. Изд-во РАГС, 2007. с. 3.
12. Миронова Т.К. К вопросу об определении понятия «социальная защита» // Трудовое право. 2008. № 3. С. 35-43.
13. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
14. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтар, 2001. 540 с.
15. Международные экономические отношения: учеб. / Н.Н. Ливенцев [и др]; под ред. Н.Н. Ливенцева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва. Велби: Проспект, 2005. 653 с.
16. Артамонова О.Н. Международная правосубъективность Европейского Союза. С. 30-42.
17. Социальное государство в странах ЕС: прошлое и настоящее / под ред. Ю.Д. Квашнина. Москва. ИМЭМО РАН, 2016. 253 с.
18. Право Европейского союза: учеб. для вузов / под ред. С.Ю. Кашкина. Москва. Юристъ, 2006. 342 с.
19. Доренко К.С. Сучасна соціальна політика країн Європейського Союзу: проблеми і перспективи розвитку. Юридична наука. 2017. № 3. С. 166-172.
20. Европейская социальная хартия. URL: <http://www.coe.int/fr/web/turin-european-social-charter>.
21. Договор, учреждающий Европейское Сообщество (Рим, 25 марта 1957 г.) (консолидированный текст с учетом Ниццких изменений) (с изменениями от 16 апреля 2003 г.). URL: <http://eulaw.ru/content/2001>.
22. Регламент Совета Европейского Союза 1408/71 от 14 июня 1971 г. о применении схем социального обеспечения к наемным работникам, самозанятым лицам и членам их семей при их передвижении в Сообществе. URL: <http://base.garant.ru/2571106/#ixzz4QUROFNgm>.

23. Дубинский В.И. Социальная работа в Германии. / Учебное пособие. Москва. ИНФРА-М, 2012. 108 с.
24. Тимченко Л.М. Поняття, ознаки та види державних соціальних допомог. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки* № 4. 2018. С. 15-21. <http://www.law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2018/2.pdf>.
25. Історія соціальної роботи: навчальний посібник / уклад.: О.О. Кравченко, О.О. Матрос. Умань: РВЦ «Візаві», 2017. 117 с.
26. Костюк В.Л. Державні соціальні допомоги: поняття, ознаки, основні види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2017. № 1(15). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17kvltr.pdf>.
27. Андрієнко І.С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2010. 16 с.
28. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#top>.
29. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#top>.
30. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#top>.
31. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#top>.
32. Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у 2020 році. URL: <https://www.centra-aktiv.com.ua/prozhytkovyj-minimum-2020/>.

33. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#top>.
34. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#top>.
35. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#top>.
36. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#top>.
37. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#top>.
38. Про Національний банк: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#top>.
39. Про дипломатичну службу: Закон України від 7 червня 2018 року № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#top>.
40. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#top>.
41. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#top>.
42. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#top>.
43. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top>.
44. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. /За ред. П.Д. Пилипенка. Київ. Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

45. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ. Знання, 2005. 381 с.
46. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#top>.
47. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку. Право України.2002. № 6. С.87.
48. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січня 2006 року № 3334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#top>.
49. Порядок утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 76 .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2007-%D0%BF#top>.
50. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. /За ред. П.Д. Пилипенка. Київ. Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.
51. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#top>.
52. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини. Правова держава. 1998. Вип. 9. 45 с.
53. Конституція України. Одеса. «Черноморье». 1996. 96 с.
54. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ. Знання, 2005. 381 с.
55. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
56. Інвалідність та здоров'я. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>.
57. Врегулювання проблемних питань працевлаштування та захисту прав інвалідів у сфері праці: практ. посіб. / уклад. О.В. Бабак, І.В. Гладка, Н.М. Малиновська, В.Й. Скаковська; за заг. ред. В.М. Дьяченка,

М.Л. Авраменка. Київ. «Ун-т Україна», Всеукр. центр професійної реабілітації інвалідів, 2007. 156 с.

58. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / авт. кол.: І.Ф. Гнибіденко, М.В. Кравченко, О.М. Коваль, О.Ф. Новікова та ін.; за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ. Вид-во НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. 212 с.

59. Про становище інвалідів в Україні. Національна доповідь / Мінпраці України, Держ. установа «Наук.-дослід. ін-т соц.-труд. Відносин». Київ. 2008. 200 с.

60. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.

61. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#top>.

62. Перепелюкова О. Вирішення нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2015. № 6. С. 110-116.

63. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.

64. Личаний М., Авдєєва Н. Особливості влаштування тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб на занедбаних сільськогосподарських територіях. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. зб. Київ, 2017. Вип. 48. С. 224-229.

65. Булеца С. Право внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу. Конституційно-правові академічні студії. 2016. Вип. 1. С. 12-18.

66. Аракелова І. Гуманітарна допомога міжнародних організацій-донорів постраждалим від воєнного конфлікту в Україні. Менеджер. 2016. № 1. С. 18-26.
67. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини. URL: <http://khrpg.org/index.php?id=1258983351#:~:text>.
68. Загальна Декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
69. Декларація прав дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
70. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#top>.
71. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
72. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 6, ст.14*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>.
73. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
74. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 25.10.2020 № 1105-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
75. Гризоглазов Д. Соціальний аспект забезпечення видатків місцевих бюджетів. Ринок цінних паперів України. 2007. №7-8. С. 34-41.
76. Бланкарт Шарль. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки: Пер. з нім. С.І. Терещенко, О.О. Терещенка; За наук. ред. В.М. Федосова. Київ: Либідь, 2000. 653 с.
77. Соціальний захист населення України у 2019 році. Статистичний збірник. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf.

78. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 30, ст.142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

79. Про відпустки. Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 2, ст. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>.

80. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 6, ст.14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>.

81. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право. Трудове право. Право соціального забезпечення*. №1. 2020. С. 59-64.

82. Соціальний звіт за 2016 рр. МСПУ. Київ. 2017 р. URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>.

83. Колосовська І. сучасні підходи у реформуванні соціальної політики держави як регулятора розвитку соціальної сфери. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. №43. 2015. С. 152-158.

84. Олійник Г. (2018). Соціальна робота з малозабезпеченими верствами населення як спосіб подолання бідності, *Social Work and Education*, Vol. 5, No. 2. pp. 28-34.